

"בימים ההם בזמן הזה"

כנס מורשת מודיעין וחנוכה ה-3

ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל

יום חמישי, ו' חנוכה,
א' דראש חודש טבת תשס"ז
21 , דצמבר 2006
במרכז הרב-תחומי,
רחוב נחל עיון 1 פינת עמק דותן,
מודיעין מכבים-רעות

יוזם ועורך: אלכס וינרב,
סגן ראש העיר מודיעין מכבים-רעות
רחוב תלתן 1, מודיעין 71700
טל: 089726107/4

כל הזכויות שמורות
אין להעתיק ללא רשות המחברים

ספר תקצירים מחולק לבאי הכנס לקבלת תקצירים של הכנס הראשון והשני יש לשלוח מייל ל:
alexw@modiin.muni.il

פרטים נוספים: לשכת אלכס וינרב, סגן ראש העיר 08-9726107

תוכן העניינים:

- 4.....דבר ראש העיר משה ספקטור
- 5.....דבר סגן ראש העיר אלכס וינרב
- 6.....גב' גיסייה פרג
דברים לזכר יאיר פרג ז"ל
- 8.....אשל חנן
אמו נשבית במודיעין ומקרים דומים
- 11.....ד"ר כהן אשר
גלובליזציה ולוקליזציה רב-תרבותית ולאומית-
ניתוח המאבק חשמונאים - מתייוונים במונחים עכשוויים
- 16.....ד"ר גילה אלון
הבסיס הכלכלי של תושבי אזור שפלת לוד
כגורם לפרוץ מרד החשמונאים במודיעין
- 17.....הרב דוד לאו
היוונים, מרד החשמונאים וחנוכה בספרות הרבנית
- 18.....מר זוהר ברעם
נשות המקבים / בית חשמונאי – מקורות וניסיון להבינם
- 20.....ד"ר חגי בן ארצי
מגילת חנוכה
- 22.....ד"ר שמעון גיבסון
מכון אולברייט לארכיאולוגיה
- 23.....ד"ר דוד עמית
בתי-כנסת מימי בית שני באזור מודיעין ותרומתן למחקר
- 29.....ד"ר בועז זיסו, מר יוסי בורדוביץ'
חורבת בית שנה- יישוב יהודי מתקופת הבית השני
וימי מרד בר-כוכבא בשטח העיר החדשה, מודיעין
- 30.....מר בני הראבן
חרבת פעוש-אתר מכבים
- 31.....גב' אביבית שוויקי,
נר חנוכה לאורו של נר שבת

גב' שרה ל'ה אורן
34..... המנורה-סמל לאורו של הטבע

פרופ' נורית כנען-קדר
37..... חנוכיות בתעשיית המתכת בשני העשורים הראשונים למדינה

ד"ר גדי קרויזר
39..... הקרב על אל בורג' בעיני הפיקוד הבריטי

פרופ' אלון טל
40..... נס פך השמן בימים ההם ושינוי האקלים בימינו :
חנוכה ואקואקטואליה

אדריכל מירון כהן
41..... עקרונות תכנון העיר מודיעין המודרנית

ד"ר יובל גדות
44..... שימור וטיפוח אתרי העתיקות בעיר מודיעין

פרופ' יאיר פרג ז"ל
45..... ארץ המקבים : אתר מורשת עולמית

בימים האלה, ימי חג החנוכה, בהם אנו יושבים במבני האבן המעוצבים של מודיעין החדשה, אנו זוכרים את מורשתנו מורשת החשמונאים, הנישאת מן הגבעות המקיפות את האזור.

מודיעין החדשה יושבת בסמוך לממצאי מודיעין העתיקה. רוח החלוציות והמעורבות הקהילתית שמפעמת בתושביה שמגיעים למקום שעדיין נמצא בבניה, מהדהדת עם רוח העצמאות החשמונאית הקדומה.

יאיר פרג ז"ל, ידידי היקר, היה מאוהבי האזור ומחלוצי "הירוקים" שנאבקו על שמירת צביונו על כל המסורת הפזורה ברחביו. כנס זה מוקדש לו ולכל אוהבי מורשת החשמונאים בכל רחבי הארץ.

אני מאחל לכולנו חג חנוכה שמח.

בברכה,

משה ספקטור

ראש העיר מודיעין מכבים-רעותן

דבר סגן ראש העיר

היום מתקיים כנס מורשת מודיעין השלישי ע"ש יאיר פרג ז"ל.

הכנס ממשיך מסורת חדשה שיזמתי, בה מדי שנה בחג החנוכה אנו מארחים את מיטב החוקרים, החופרים, ההיסטוריונים, הגיאוגרפים, אנשי-הרוח והציבור למפגש אקדמאי בנושא החידושים והממצאים במורשת מודיעין, מורשת המקבים וחג החנוכה.

נושאים אלו לא זכו בעבר לתשומת לב מספקת במסגרות האקדמאיות הרגילות, ועיריית מודיעין מכבים-רעות הרואה חשיבות רבה בקיום כנס זה התורם לידעותינו בנושא מורשת מודיעין וחנוכה, בחרה לקיים כנס ייחודי זה ולתת אכסניה מדי שנה, לקיומו.

אנחנו מקווים שבעתיד ייקחו חלק בכנס גם תלמידי העיר הלומדים על מורשת מודיעין, המשתתפים בחפירות הקהילתיות ואשר חוקרים את הנושא.

ברצוני להזכיר את פרופ' יאיר פרג ז"ל אשר על שמו נקרא כנס זה, אשר במשך שנים רבות כתושב העיר, החל את תהליך הפצת המודעות לשמירת האתרים הארכיאולוגים החשובים במודיעין והסביבה, וחלם להשתתף בכנס זה. לחוברת מצורף אחד ממאמריו.

תודתי לכל העוסקת במלאכת קיום הכנס: המרצים, ועובדי העירייה העוזרים לקיים כנס זה מדי שנה וכן לגב' גיסיה פרג אשר תורמת מדי שנה לקיום כנס זה לזכר בעלה יאיר ז"ל.

בברכת חג אורים שמח,

אלכס וינרב

סגן ראש העיר
מודיעין מכבים-רעות

מחזיק תיק איכות הסביבה,
שימור אתרים, תיירות ונופש

**דברים על יאיר פרג שעל שמו נקרא
"כנס מורשת מודיעין וחנוכה"**

גיסיה פרג

יאיר פרג ז"ל, פרופסור לבוטניקה וגנטיקה של צמחים, היה כמו שאומרים: "מלח הארץ".

יאיר נולד בשנת 1929 בשכונת בורוכוב בגבעתיים, השתייך לתנועת "הנוער העובד", היה בהגנה ובגיל 17 הצטרף לפלמ"ח ולמרות האסטמה הקשה השתתף כמעט בכל המערכות הצבאיות של מדינת ישראל.

במלחמת השחרור השתתף יאיר בקרבות במסגרת הגדוד השלישי של חטיבת יפתח משחרור צפת בצפון הארץ עד חירבת - מחז בנגב. נוסף לציוד הצבאי שנשא כל חייל על גבו - נשא יאיר גם קופסה גדולה- משאף באותם הימים. בתום המלחמה היה יאיר בן מקימי קבוץ צרעה שלמרגלות הרי ירושלים.

יאיר פרג, בוגר האוני' העברית בירושלים ודוקטור מאוניברסיטת הארווארד בארה"ב, היה מדען דגול, בעל שם עולמי בתחומי מיקולוגיה, גנטיקה ובוטניקה של צמחים והמדען הישראלי הראשון שהחל לעבוד בתחום של גנטיקת המיקרו - אורגניזמים מייצרי אנטיביוטיקה. יאיר היה ממייסדי הגן הבוטני באוניברסיטת תל אביב.

יאיר פרג היה אדם רבגוני ורב תחומי, בעל ידע בהיסטוריה וספרות וגילה התעניינות רבה גם בארכיאולוגיה.

יאיר היה איש עקרונות ויושר נפשי אינטלקטואלי, היה פטריוט וציוני, הזכרון ההיסטורי של העם היהודי והרצון לשמור על מורשתנו היהודית היו בסיס לזהותו הלאומית.

את 15 שנות חייו האחרונות הקדיש יאיר להצלת שטחים ירוקים ואתרים ארכיאולוגיים, היסטוריים באזור מודיעין ובאזורים אחרים בארץ. במסגרת רשות הגנים הלאומיים והחברה להגנת הטבע הכין יאיר, תוכנית שיקום וחדוש הצמחים בפארקים הלאומיים, ופארק השרון ליד שפיים הוא הדוגמה הבולטת לכך.

בשנים האחרונות שמש יאיר כראש ה"עמותה לשימור אתרים ונוף במודיעין", הוא היה הכח המניע במאבק להצלת גבעת התיתורה המלאה בממצאים ארכיאולוגיים נדירים ובצמחיה עשירה ומגוונת והפיכתה לפארק טבע וארכיאולוגיה.

הוא השתתף בוועדות בנייה אזוריות וארציות, בהגשת עתירות לבג"צ ובפגישות עם חברי כנסת, יאיר עצמו נפגש אישית עם השרים לאיכות הסביבה מרפאל איתן ועד לדליה איציק.

כאיש האקדמיה הוא נפגש עם היסטוריונים, ארכיאולוגים ואנשי איכות הסביבה. הוא התכתב עם מדענים בחו"ל והכל במטרה לקבל את תמיכתם בפעילותה של העמותה.

כבוטנאי יאיר למד את הצמחייה של חבל מודיעין, הוא תכנן להוציא קטלוג של צמחי האזור.

על גבעת התיתורה, גילה יאיר זן נדיר של נורית- נורית צהובה עם מעברים מצהוב לאדום. הפעילות העניפה הזו הניבה תוצאות - גבעת התיתורה מתנשאת מעל סביבתה, פנויה מבנייה להנאתם של תושבי מודיעין וכל עם ישראל.

כל האיזור של חבל מודיעין מלא בממצאים ארכיאולוגיים - מתקופת בית ראשון ובית שני. לממצאים מתקופת החשמונאים ייחס יאיר חשיבות רבה מאוד. הוא ייחס למרד החשמונאים חשיבות מיוחדת בהיסטוריית העם היהודי ובתרבות המערב ופנה לחברי כנסת בהצעה לחוקק "חוק מודיעין". בעקבות מאמריו ופניותיו של יאיר החליט ח"כ רחבעם זאבי ז"ל להכין את הצעת החוק.

יאיר, כתב יותר מ-150 מאמרים בנושא מודיעין בעיתונים מרכזיים ומקומיים, התראיין בתוכניות טלוויזיה ורדיו, הופיע בבתי ספר והשתתף בספורים של החברה להגנת הטבע והאיזור.

החזון של יאיר היה שאיזור מודיעין - שהוא קרא לו "ארץ המקבים" יוכרז כאתר מורשת עולמי בשורה אחת עם אתרים כמו: מצדה, ירושלים ועכו. למען הפרויקט הזה פעל יאיר עד הרגע האחרון. כמה ימים לפני הטיסה לניתוח הלב הרביעי והאחרון שלו, נפגש יאיר עם הנציג הישראלי של "איקומוס" - ארגון עולמי שעוסק בהנצחת אתרים היסטוריים בעלי ערך עולמי, ומסר לו מסמך שהכין בנושא זה.

יאיר כתב בצוואתו "הנני מבקש מעמותת שימור אתרים ונוף במודיעין שימשיכו בפיתוח מודיעין העתיקה וגם בפעילות מול "IKOMOS".

פרופ' יורם אטינגר כתב על יאיר: "יאיר היה מופת לענווה, לאומץ לב אינטלקטואלי, למחויבות למדינת ישראל ומקצוענות".

יהי זכרו ברוך.

"אמו נשבת במודיעין" ומקרים דומים

חנן אשל, אוניברסיטת בר-אילן

כל החוקר את התקופה החשמונאית שם לב לקבוצה של מסורות המתועדות בכתביו של יוסף בן מתתיהו והמתועדות גם בספרות חז"ל. אחת ממסורות אלו נוגעת לאשת שמעון בן מתתיהו כלומר לאמו של יוחנן הורקנוס הראשון, שלפי שמועות שלא ניתן היה לאשרן או להכחישן, נפלה בשבי בשנת 167 לפני הספירה, כאשר מתתיהו ובניו

נמלטו ממודיעין וברחו להרי גופנה. מסורת זו ומסורות נוספות כדוגמתה, מעלות את השאלה כיצד הגיעו מסורות אלו לספרות חז"ל, בעיקר למקורות חז"ל הבבליים שבהם הן מתועדות. במחקר ישנן שתי גישות בנושא זה: האחת היא שכתביו של יוסף בן מתתיהו התגלגלו לבבל והיו מוכרים לחכמי ישראל שישבו שם, והשנייה שיוסף בן מתתיהו שאב את ידיעות אלו מתוך אנטולוגיה יהודית של מסורות של החשמונאים שהייתה ידועה לחכמים ומכאן שגם הם כמו יוסף בן מתתיהו שאבו את ידיעותיהם ממקור משותף. בהרצאה בכוונתי להציג את הבעיה, ולטעון שלמרות שאין אפשרות להוכיח זאת בצורה חד משמעית דומה שהגישה השנייה היא הנכונה.

1. קדמוניות יג 289 – 292 (שליט עמ' 99):

ופעם אחת קרה אותם (את הפרושים) למשתה וקיבלם בסבר פנים יפות... והוא ביקש מהם, שאם הם רואים אותו שוגה וסר מדרך הישר ישיבוהו אליו ויחזירוהו למוטב... והנה נענה אחד מן המסובים, אלעזר שמו, איש רע מטבעו ושמח לריב: "כיוון שבקשת לדעת את האמת ורצונך להיות צדיק, הנח את הכהונה הגדולה והסתפק בכך שאתה מושל בעם" וכששאל הורקנוס לטעם שבעטיו יניח את הכהונה הגדולה, אמר לו: "מפני ששמענו מפי הזקנים שאמך הייתה שבוייה בימי מלכותו של אנטיוכוס אפיפנס". (אולם) שקר היה הדבר, והורקנוס כעס (עליו) וגם כל הפרושים התרעמו מאוד.

2. קדמוניות יג 372 (שליט עמ' 106):

ונוסף על כך עלבו אותו (את אלכסנדר ינאי) ואמרו שנולד משבוייה ואינו ראוי למשרת הכבוד שלו ולהקריב.

3. בבלי קידושין סו ע"א:

מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששים כרכים ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה וקרא לכל חכמי ישראל... ואכלו. והיה שם אחד איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו, ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך "לבם של פרושים עליך...". היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידה שמו ויאמר יהודה בן גדידה לינאי המלך "ינאי המלך רב לך כתר מלכות הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן", שהיו אומרים "אמו נשבת במודיעין" ויבוקש הדבר ולא נמצא ויבדלו חכמי ישראל בזעם...".

4. קדמוניות יג 282 (שליט עמ' 99):

והנה יסופר דבר נפלא על הכוהן הגדול הורקנוס, כיצד נדברה אליו האלוהות, שכן אומרים שבאותו יום, שבו התנגשו בניו עם קוזיקנוס, הקטיר הכוהן הגדול לבדו בבית המקדש ושמע קול, שבניו ניצחו באותה שעה את אנטיוכוס, ובצאתו מבית המקדש גילה את הדבר לכל העם: וכך היה.

5. תוספתא סוטה יג, ה (ליברמן עמ' 232):

יוחנן כהן גדול שמע דבר מבית קדש הקדשים: "ניצחון טליא דאזלון לאגחא קרבא באנטכיא", וכתבו אותה שעה ואותו היום וכיונו ואותה שעה הייתה שנצחו.

קדמוניות יג 399 – 401 (שליט עמ' 109): 6.

ראתה אותו (את אלכסנדר ינאי) המלכה (שלומציון) והוא הולך למות ואין עוד בלבו כל תקווה בטוחה לישועה, בכתה וספקה (על ליבה) וקוננה על השכול הצפוי לה ולבניה. ... יעץ אותה אלכסנדרוס לשמוע לדברים שיביא לפניה כדי להחזיק בשלטון בבטחון... לכשתשוב לירושלים כמי ששב מנצחון מפואר תעניק מידת מה של שלטון לפרושים...

בבלי סוטה כב ע"ב: 7.

אמר לה ינאי מלכה לדביתה: "אל תתראי מן הפרושין ולא ממי שאינן פרושין אלא מן הצבועין שדומין לפרושין שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס".

קדמוניות יד 22 (שליט 119): 8.

וצדיק אחד חביב-אלוהים, חוניו שמו שהתפלל פעם לאלוהים בשעת עצירת גשמים שיסיר את הבצורת ואלוהים שמע לקולו והמטיר.

משנה, תענית ג, ח: 9.

מעשה שאמרו לו לחוני המעגל: התפלל שירדו גשמים... התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו: "רבונו של עולם, בניך שמו פניהם עלי שאני כן בית לפניך. נשבע אני בשמך הגדול שאיני אז מכאן עד שתרחם על בניך" התחילו גשמים מנטפין...

קדמוניות יד 25-27 (שליט עמ' 119): 10.

בשעת המצור על הכהנים ואריסטובולוס (השני של ינאי) חל החג הקרוי פסח, שבו מנהג הוא לנו להרבות בקורבנות לאלוהים. ומשום שאנשי אריסטובולוס היו חסרים קורבנות ביקשו מבני עמם, שימציאו להם בהמות ויקחו כסף תמורתן כמה שירצו. אמרו הללו (אנשי הורקנוס) אם רצונם לקבל ישלמו אלף דראכמות חלף כל ראש. ואריסטובולוס והכהנים הסכימו ברצון ושילשלו את הכסף (בחבל) מעל החומה ונתנו להם והללו לקחו את הכסף ולא נתנו את הבהמות לקורבנות את הכסף (בחבל) מעל החומה ונתנו להם והללו לקחו את הכסף ולא נתנו את הבהמות לקורבנות.

בבלי מנחות סד ע"ב: 11.

תנו רבנן: כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, והיה הורקנוס מבחוץ ואריסטובולוס מבפנים בכל יום והיום היו משלשלין להן דינרין בקופה ומעלין להן תמידין. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית לעז להם בחכמת יונית אמר להן כל זמן שעסוקין בעבודה אין נמסרין בידכם. למחר שלשלו להן דינרין בקופה והעלו להן חזיר כיון שהגיעו לחצי חומה נעץ צפורניו בחומה ונזדעזה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה.

מלחמת היהודים א 1 (שמחוני עמ' 35: חגי עמ' 3): 12.

על כן שמתי את לבי לתרגם יוונית למען יושבי ארצות ממשלת הרומאים את הדברים אשר חיברתי לפני זה בשפת אבותינו (שפת המולדת) ושלחתי אותם אל הלועזים (הברברים) היושבים באסיה עלית.

מודיעין כמקרה בוחן למאבק בין תרבויות:
הלניזם/גלובליזציה, התיוונות/אמריקניזציה –
בימים ההם בזמן הזה?
הלניזם וגלובליזציה, התיוונות ואמריקניזציה –
היש מקום להשוואה?

ד"ר אשר כהן, אוניברסיטת בר-אילן

הגלובליזציה העכשווית מוגדרת, לרוב, כהעצמה ניכרת של יחסים כלכליים, חברתיים ותרבותיים בין מקומות מרוחקים זה מזה ובין תרבויות וזהויות שונות זו

מזו, כך שאירועים ותהליכים המתרחשים במקום מרוחק משפיעים במקומות רבים אחרים תוך צמצום מגבלות הזמן והמרחק הגיאוגרפי. האם ניתן לנתח את תהליכי ההלניזציה שהחלו במיוחד ובעיקר במאה ה-4 לפני הספירה כמוקד הגלובליזציה של אותה עת עתיקה? במובנים מסוימים התשובה לכך היא חיובית. בתהליך הדרגתי השפיע ההלניזם על מרחבים גיאוגרפיים אדירים מאירופה במערב ועד הודו, איראן ואפילו חלקים מסין במזרח. הממלכות ההלניסטיות היו רחבות היקף, ומטבע הדברים התאפיינו בריבוי התרבויות המתקיימות בתחומן. במובנים רבים, תחת מטריית ההלניזם התקיימה הרב-תרבותיות העתיקה של המאות הראשונות לפני הספירה. מה קורה בימינו לתרבויות אתניות, דתיות ולאומיות מובחנות במפגשן עם תרבויות אחרות? כיצד מתמודדות תרבויות מובחנות בעלות זהות ייחודית עם תהליכי הגלובליזציה? בהנחה שתרבות מובחנת מעוניינת לשמר את עצמה, כיצד מתבצע שימור תרבותי זה?

השפה, כביטוי מרכזי לתרבות ייחודית ולזהות מובחנת עשויה להיות דוגמה מובהקת לתהליכי השפעה תרבותיים: מדוע "הום סנטר" נקרא כך ולא "המרכז לבית"? מדוע אנו הולכים לקניות ב"קאנטרי סנטר" ובכל שאר ה"סנטרים" של העיר מודיעין בפתח המאה העשרים ואחת במקום ללכת ל"מרכז" כזה או אחר? ויש לדייק בדבר: לא מדובר כאן במונחים חדשים וזרים שמן ההכרח להשתמש בהם כיוון ששפת המקור פשוט חסרה מילים בתחום. מדובר בתופעת השימוש בשפה זרה במקום שבו יש בנמצא מונחים ומושגים בשפת המקור. מה מושך כל כך דווקא בשפה הזרה המועדפת, במקרה זה, על שפת המקור? האם כיוון שהשפה הזרה מעניקה למקום דימוי מסוים, מושך ומפתה יותר? האם השם הזר מסתיר מאחוריו איזה טעם אחר שונה המושך אנשים? אולם זהו רק הרובד החיצוני של התופעה הכוללת. במקביל, מתקשים ילידי הארץ לקרוא את ש"י עגנון ללא תרגום הולם כיוון שהם חסרים רבדים שלמים של השפה ושל התרבות היהודית.

המפגש הבין תרבותי עשוי להביא לתוצאות רבות ומגוונות: בקוטב האחד נמצאת **הטמיעה** המוחלטת שמשמעותה היא היעלמות התרבות והזהות המקורית בהשפעת תרבויות אחרות. פעמים שהטמיעה אינה תוצאה של תהליך הדרגתי הנעשה מרצון או לפחות ללא התנגדות, אלא תוצאה של מדיניות **הטמעה** מכוונת ומאורגנת.

בקוטב הנגדי נמצאת גישת **הדחייה** המוחלטת של תרבויות וזהויות אחרות, שבמסגרתה הזהות הייחודית נשמרת על ידי **בדלנות והסתגרות**. פעמים רבות החשש הגדול מפני התרבות הזרה מביא לאסטרטגיה של דחייה גורפת הכוללת גם היבטים קלים וחסרי משמעות של התרבות הזרה. האיום הטמון בתרבות הזרה הוא כה גדול כך שדחיית היבטים חסרי משמעות נעשית כדי למנוע את הסחף המשמעותי יותר.

בין שני הקטבים יש אפשרויות ביניים מגוונות ורבות שהמכנה המשותף שלהן הוא **שילוב ומיזוג** בין תרבות המקור והזהות הייחודית לבין תרבויות וזהויות אחרות. שאלת המפתח היא האופי והתוכן של השילוב: צורות שילוב מסוימות קרובות **לקוטב הטמיעה** במובן זה שהן מאמצות באופן משמעותי את התרבויות האחרות בעוד שהתרבות והזהות המקורית הופכת לשולית יחסית, מעין מעטפת חיצונית בלבד לזהות המשתנה. האלוף במילואים עמידרור ביטא זאת באופן בוטה במיוחד כאשר כינה את הקבוצה המתאפיינת בתהליכים אלה כ"גויים דוברי עברית". צורות שילוב אחרות קרובות **לשימור הזהות** והתרבות המקורית בכך שהן מאמצות מרכיבים מסוימים ומוגדרים מזהויות אחרות ללא פגיעה בעקרונות היסודיים של הזהות המקורית.

מהסתגרות ובדלנות, דרך מיזוג ושילוב ועד התייוונות מתונה להתייוונות קיצונית

שאלת התגובה למפגש הרב-תרבותי מעסיקה כיום את העם היהודי כמו שהעסיקה אותו לפני למעלה מ-2000 שנים. בהתייחס למצב העכשווי, ניתן לומר שמגוון הזהויות היהודיות הקיים היום בעם היהודי נובע מהתפתחותן של תגובות שונות לאתגר הרב-תרבותי. קיימת כמובן **התבוללות** בהיקף נרחב הניכרת בפחות הדמוגרפי הדרמטי של העולם היהודי מחוץ למדינת ישראל; קיימות **גישות ליברליות** פתוחות המוכנות לאמץ בהרחבה היבטים משמעותיים מתרבויות אחרות תוך ניסיון לפרש ולעצב מחדש את הזהות היהודית; קיימות גישות מגוונות של **שילוב ומיזוג** בין התרבויות; וקיימת כמובן גישה **מסתגרת ומתבדלת** כאסטרטגיה של התגוננות מפני השפעות הסביבה.

הן המתבוללים בקוטב האחד והן המתבדלים בקוטב הנגד מסמנים תגובות קוטביות וחד משמעיות לאתגר הרב-תרבותי. לעומת זאת, קשה ומורכבת במיוחד היא דרכן של כל הגישות הדוגלות ברמה כזו או אחרת של שילוב ומיזוג: כיצד ניתן לשים גבול להשפעות החיצוניות מבלי לאיים על המשך הזהות הייחודית גם אם לא תהיה זו הזהות המקורית בשלמותה? מהו הגבול בין השפעה סבירה ולא מאיימת, ואפילו רצויה, לבין השפעה המאיימת על עצם קיומה של הזהות הייחודית? כיצד מעצבים מחדש זהות עתיקה ומאמצים השפעות חיצוניות מבלי לפגוע בהמשכיות של הזהות הייחודית?

אנטיגונוס איש סוכו היה מחכמי בית שני ובתור שכזה היה חלק מההנהגה הדתית שבוודאי העניקה תשומת לב וחשיבות רבה לשימור הייחודיות הדתית הלאומית של היהודים. האם שמו היווני מעיד על התייוונות המאיימת על הקיום? כנראה שלא. עובדה היא ששמו היווני, כמו של רבים אחרים, נשמר גם במסגרת המסורת התלמודית. לא מעט מקציני יהודה המכבי נשאו שמות יוניים, תופעה נפוצה במאה השנייה לפני הספירה. ברור מכאן שעצם קיומם של שמות יוניים לא העידה בהכרח על התייוונות שמשמעותה נטישת הזהות הייחודית. האם קרה משהו ל"מועצת הזקנים" הוותיקה של היהודים, תופעה הידועה בוואריאציות שונות מאז יציאת מצרים, רק כיוון ששמה שונה ל"גרוסיה" בסגנון יווני? ומאין מקור המילה "סנהדרין", מילה שהפכה למיתוס מסורתי חשוב ואינה מופיעה בתנ"ך? המכנה המשותף לכל התופעות שצוינו לעיל הוא שלא הייתה בהן פגיעה מהותית בזהות היהודית. עקרונות היסוד, הגרעין הקבוע של הזהות, לא נפגעו גם אם חלק מנושאי הדגל הבולטים של שימור הזהות נשאו שמות יוניים. די אם נזכור שהשם אלכסנדר נשמר עד היום בעולם היהודי, וההלניזם הרי הגיע בעקבות כיבושו הנרחבים. העולה מכאן הוא שלא כל תהליך הכרוך באימוץ מרכיבי זהות ותרבות חדשים מאיים על קיומה של הזהות הייחודית של קבוצה.

אם נקפוץ קפיצת מדרגה מסוימת בהתייוונות, נגיע להקמת הגימנסיון בירושלים על ידי ישוע שהפך ליאסון. אולם לפני הגימנסיון יש לציין כמה דברים מעניינים. ישוע-יאסון הוא הכהן הגדול הראשון בכל ימי בית שני שמגיע לתפקיד הכהן הגדול לאחר הדחתו של הכהן הגדול הקודם. המסורת שהתפתחה והתבססה קבעה שתפקיד הכהן הגדול עובר בירושה כשהתפקיד עצמו הוא לכל החיים. ישוע-יאסון קונה את תפקידו מאנטיוכוס לאחר שהוא מבטיח לו להעלות את תשלומי המיסים למלכות שקופתה התרוקנה על רקע המלחמות הרבות. כיצד ניתן למדוד את גודל הפגיעה במסורת ובהות? בהקשרים מסוימים, המסורת הדתית עצמה, לב לבה של הזהות הלאומית, לא נפגעה. ישוע-יאסון בא מבית הכהונה שממנו יצאו הכהנים הגדולים. אולם הדרך שבא קנה את תפקידו, לצד שינוי שמו, העידו על חדירת מגמות ההתייוונות למעמדות הגבוהים בחברה ולתוך משמרות הכהונה הבכירות. כך הגענו לקשר בין התייוונות לכלכלה. האם תמיד נוטשי תרבות המקור מגיעים מהמעמדות הגבוהים? מה יש בהם במעמדות הגבוהים והעשירים יותר שאצלם נפוצה יותר ומתפתחת במהירות יחסית תופעת אימוץ תרבויות אחרות וזהויות אחרות? מי הם סוכני הגלובליזציה התרבותית בחברה בת ימינו? למעמדות הגבוהים והעשירים יש תמיד יותר קשרי חוץ, הם כמעט תמיד באים במגעים

תכופים יותר עם תרבויות אחרות, הם הראשונים להביא תרבויות חדשות פנימה, לתוך תרבותם שלהם. הם הראשונים להתחבר לאינטרנט, הם החלוצים בהבאת מוצרים חדשים שלא נודעו לפניהם.

עתה אנו חוזרים אל הקמת הגימנסיון. זהו לא רק מוסד חינוכי זר בהשוואה למקובל בעולם היהודי. המקצוע הראשון במעלה הוא הספורט והתחרויות השונות. ומה רע במעט פעילות גופנית? אולם זה לא רק זה. מדובר בתרבות שלמה. כל ההתמקדות בתחרויות ספורט הן חלק מתרבות ומזהות המקדשת את גוף האדם, משהו שבלשון המעטה נראה לא כל כך "יהודי". פיתוח הגוף, תחרויות ספורט וכיוצא באלה לא עולים בקנה אחד עם זהות שאחד מיסודות אמונתה הוא חשיבות העולם הבא ותפיסת העולם הזה כפרוזדור בלבד, מעין הקדמה לעיקר. המוסיקה הייתה המקצוע השני בחשיבותו בגימנסיון ולאחריה הספרות, ולא בספרות חז"ל מדובר.

כל זה היה נסבל גם אם רבים מנאמני המסורת לא אהבו זאת. בגימנסיון בירושלים לא העזו בשלב ראשון לשלב הקרבת קרבנות לזאוס ושאר האלים היווניים. אולם תופעות אחרות בישרו על ההתפתחות העתידה להתרחש בהמשך. מה קורה כאשר הכוהנים נוטשים את משמרת עבודתם במקדש לשמע הצלילים המבשרים על תחילת התחרויות בגימנסיון? וכיצד יש להתייחס לעובדה שצעירי הכוהנים נוטלים מהשמן בבית המקדש כדי למשוך את גופם בשמן, כמקובל במסגרת תחרויות הספורט בגימנסיון? נאמני המסורת בירושלים חרקו שן במקרה הטוב, ועזבו את ירושלים לערי השדה ולכפרים ביהודה במקרה הגרוע יותר. העיר הגדולה היא תמיד הראשונה להתייוונות/אמריקניזציה, הרבה לפני הפריפריה של ערי השדה והכפרים. בעיר הגדולה יושבות האליטות. היא המרכז התרבותי. לשם מגיעים הסוחרים הזרים הנושאים לא רק סחורות, אלא גם שפה אחרת ותרבויות זרות. כל עוד היה מדובר רק בתחרויות ספורט ולימוד מוסיקה זה היה יכול להיות נסבל ועדיין להיכלל במסגרת משפחת הזהויות היהודיות, גם אם למורת רוחם של רבים מנאמני המסורת.

זה לא החל בגזירות דתיות אלא בפגיעה כלכלית וסמלית אנושה במוקד הזהות הדתית היהודית של אותה תקופה. תחת מצוקה כלכלית חריפה שנבעה מההוצאות הכרוכות במלחמות הרבות שניהל, עבר אנטיוכוס בירושלים בדרכו ממצרים ובזז את כל אוצרות המקדש וכליו. זה נעשה ללא שום התגרות או איזה חשש למרד. אולם למרות שהרקע לצעד זה היה כלכלי מובהק הוא נתפס כחילול הקודש וכניסיון לפגיעה במוקד הזהות היהודית.

בשלב מסוים אפילו ישוע-יאסון לא הספיק לאנטיוכוס, הוא היה מתייוון מתון מדי, נאמנותו לא הייתה ברורה. הגיע שעתו של מנלאוס, המתיוון האולטימטיבי. לא עוד תחרויות ספורט בלבד. עתה יהפוך הגימנסיון למוסדות דומים לו בממלכות ההלניסטיות. תמיד הייתה בגימנסיון אווירה אלילית ברמה זו או אחרת. רוחו של זאוס ריחפה מעל הפעילויות. אולם מעולם לא נחצה הקו החמור של עבודת אלילים בפועל. מנלאוס וסיעת המתיוונים הקיצוניים הביאו את תהליך ההתייוונות לשיאו המרבי. החלה הקרבת קרבנות לזאוס בהר הבית.

כאן הוטעה אנטיוכוס לחשוב שדיכוי דתי יביא לו את התוצאות שלהן קיווה ביהודה. בהכירו את התהליכים שעברו על המעמדות הגבוהים בכל התרבויות האחרות, דימה אנטיוכוס לחשוב שכל המעמד הגבוה בירושלים וביהודה דומה לסיעתו של מנלאוס המתיוון הטוטלי. הוא טעה כיוון שלא הבין את ההבחנה בין מתייוון מתון המושפע ברמה מסוימת מתרבויות אחרות לבין מתייוון מתבולל שאיבד כל קשר חברתי ונפשי לזהות הקודמת ולחברה המקורית שממנה בא. גזירות הדת מוכרות וידועות ואין טעם לפרט אותן. שמירת שבת, החזקת ספר תורה ומילה נאסרו לחלוטין תוך קביעת עונש מוות למפרים את הצווים המלכותיים החדשים. לראשונה בהיסטוריה האנושית התגלו תופעות המוניות של מרטירולוגיה,

"קידוש השם" במונחי המסורת ההיסטורית הדתית, היינו הקרבת החיים עצמם למען האמונה הדתית.

כשנחצה הקו בין ניסיונות מתונים של השפעה תרבותית לבין ניסיונות השמדה תרבותית הורס נס המרד. האירוע הסמלי לא התמקד בפגיעה בנציגי המלכות הזרים, החיצוניים, אלה שאינם שייכים לקולקטיב. האירוע הסמלי התמקד בחיסול היהודי המתיוון שנענה לצו המלך וניגש להקריב קרבן לעבודה זרה, הסמל האולטימטיבי של זהות-הנגד, האנטיטיזה של הזהות היהודית, האיסור שעליו נאמר "ייהרג ובל יעבור".

לנאמני המסורת היה ברור מיד לאיזה צד להצטרף. גם למתבוללים מסיעת מנלאוס היה ברור לאיזה צד הם משתייכים לאחר שמזמן כבר נטשו את זהותם הקודמת. מעניינת ביותר ומורכבת הייתה תגובת המתיוונים המתונים. בדימוי הדיכוטומי ההיסטורי שנותר מאותם ימים יש חלוקה ברורה בין יהודים לבין מתיוונים, בין נאמני המסורת לנוטשי המסורת. בדיוק כמו שהיום יש חלוקה דיכוטומית חסרת כל בסיס מציאותי בין "חילוניים" ל"דתיים". כשמציינים היום "שסע דתי-חילוני" או "יחסי דתיים-חילוניים" מוחקים את האמצע המורכב, המסורתי, זה המורכב משילובים שונים ומגוונים של היבטים מסורתיים בזהותו.

הרוב המכריע של המתיוונים לא לקחו את ההתייוונות עד סופה. במונחים של היום הם אומנם לא היו בדיוק "דתיים" אך בוודאי היו "מסורתיים" ובכל מקרה תפסו את ההיבטים של הזהות היהודית כחלק מזהותם. כל עוד ההתייוונות לא כללה פגיעה בעצם מהותה של הזהות היהודית, הם הושפעו ממנה ואף היו מנושאי דגלה. שמות יוונים, שימוש בשפה היוונית, אימוץ דפוסי תרבות יוניים מסוימים, כל אלה התפתחו תוך כדי שילובם עם תחושת השתייכות לזהות היהודית. בשעת מבחן, עם פרסום גזירות הדת, הצטרפו למתתיהו ובניו. השמדת הזהות היהודית הייתה מעל ומעבר למה שהם קיוו לו או רצו בו. שימור ההמשכיות היהודית היה חשוב להם, גם אם דגלו בשילוב ומיזוג תרבויות. דווקא כמתיוונים הם תרמו למרד מכישוריהם השונים דוגמת קשרי חוץ בתחום המדיני וכיוצא באלה.

בימים ההם בזמן הזה?

עיצובה של הזהות היהודית כיום, כמו גם אז, הייתה עניין למשא ומתן מתמיד בין אלה המחזיקים בזהות זו שלא נטשו אותה כליל. שאלת הפתיחות כלפי החדש העסיקה תמיד את הזהות היהודית, כשכל פעם מופיע איזה "חדש" אחר ומעורר את הויכוחים אודות הישן והמשכיותו.

הדימוי הפופולארי של תקופת החשמונאים מבחין באופן חד וברור בין "יהודים" נאמני המסורת לבין "מתיוונים" משתפי פעולה שנטשו לחלוטין את נאמנותם לעמם ולזהותם. המציאות הייתה מורכבת יותר. אנטייכוס הוטעה לחשוב שכל המעמדות הגבוהים, שנמצאו בשלבים שונים של התייוונות, יעמדו לצדו. בשעת מבחן, כאשר נחצו הקווים האדומים על ידי סיעת מנלאוס המתיוון הטוטלי, וכאשר נעשה ניסיון להשמיד את התרבות והזהות היהודית, רוב המתיוונים התייצבו לצד המורדים ואף תרמו מכישוריהם השונים להצלחת המרד. מתברר שכבר אז היו הרבה "מסורתיים".

במודיעין הונף נס המרד כנגד ההתייוונות המוחלטת וניסיון ההשמדה של הזהות היהודית. ממרד החשמונאים ניתן ללמוד שלא כל אימוץ מרכיב של תרבויות אחרות היה, בהכרח, אסון לאומי תרבותי שיש להיאבק בו עד חורמה. במשפחת הזהויות היהודיות של ימינו יכולות להיכלל כל הזהויות שהמכנה המשותף שלהן הוא שהן מנהלות שיח תרבותי של זהות עם העבר היהודי, היינו עם המסורת היהודית. הן יכולות לתת לו פירושים שונים ומגוונים אולם הן צריכות לנהל איתו שיח. מי ששולל לחלוטין את העבר המסורתי עשוי בהחלט לפתח זהות חדשה, אולם לא תהיה זו זהות יהודית.

מודיעין של היום תשמר את מסורת העבר אם תפתח דפוסים של גשר, קשר ושיח מתמיד בין מגוון הזהויות היהודיות החיות בתוכה.

הבסיס הכלכלי של תושבי אזור שפלת לוד כגורם לפרוץ מרד החשמונאים במודיעין

ד"ר גילה אלון, המכללה לחינוך על שם דוד ילין, ירושלים

מודיעין בתקופה ההלניסטית היתה עיירה אזורית, מרכז תרבותי וכלכלי של הכפרים החקלאיים בסביבתה. מבחינה מוניציפלית שכנה בגבולה הדרומי של פחוות שומרון, אך גיאוגרפית היתה קרובה לפחוות יהוד וירושלים. קרבה זו אפשרה ליהודים היושבים בה להמשיך לחיות תחת שלטון פחוות שומרון ובסמיכות לישוב היהודי שהתרכז בירושלים.

התנאים האקולוגיים של מודיעין עקב מיקומה הגיאוגרפי, כאזור מעבר בין שפלת החוף וירושלים יצרו בסיס כלכלי איתן אשר תרם להתפתחות אוכלוסיה יהודית יציבה וחזקה, שהצליחה לשמור על אורח החיים היהודי שלא במסגרת הציויליזציה ההלניסטית המתחזקת. היציבות הכלכלית אפשרה יציבות חברתית ושמירה על אורח חיים יהודי על אף הסכנה החמורה ביותר שאיימה על היהדות בשל התייוונות מתפשטת ברחבי האימפריה המקדונית. מודיעין אף הצליחה לעמוד מול הסכנה הממשית אשר ארבה ליהודה, כמו לארצות אחרות - היווצרות קרע בין המעמדות העליונים השליטים לבין המוני העם, אשר הוביל מיזוג בין השכבות היהודיות נושאי

התרבות ההלניסטית והתושבים היווניים שחיו בארץ. מיזוג זה שהיה מואץ בפוליס גרם לתהליך מהיר של קפאון רוחני ותרבותי יהודי.

בהרצאה נעמוד על ההיבטים האקולוגיים ביסודותיה והתפתחותה של מודיעין כעיר יהודית חקלאית ותעשייתית פורחת ומשגשגת שהניפה את נס המרד.

היוונים, מרד החשמונאים וחנוכה בספרות הרבנית

הרב דוד לאו, רב העיר מודיעין

אחד הכלים ללמוד על הסטורית עם ישראל הוא הספרות הרבנית, גם חלק גדול מהמידע אודות גזרות היוונים וניסיונם להשתלט על ישראל נלמד מתוך הספרות הרבנית שהמשיכה לעסוק בגזירותיהם, ובהשלכות הנובעות מכך הלכה למעשה.

למשל: האיסור היווני על שמירת השבת מחד, והחובה לחלל שבת ולהלחם למען הרחקת הכובש הזר מארצנו נלמד בספרות הרבנית כבסיס להפעלת צבא ההגנה לישראל בשבתות מועדי ישראל.

גזירה נוספת שמופיעה נוגעת בחילול כבוד הנשים על ידי היוונים. חכמי ישראל דנו כיצד להתיר המשך נישואי בני זוג למרות שהאישה נאלצה להיות עם כובש. משמעויות הלכתיות רבות נלמדו מפרשיה זו לאורך התלאות שעברו על עם ישראל במשך הדורות.

גם עצם קביעת ימי החג עלתה כדיון בספרות הרבנית. למי הסמכות ההלכתית להתקין תקנות ולגזור גזירת שיחייבו את כלל עם ישראל. הדבר משמעותי גם ברמת העיקרון לכל תקנה הלכתית, וגם לגבי תוקפו של המועד הזה, עד כמה הוא מחייב.

על הופעתו של חג החנוכה בספרות הרבנית, ועל דוגמאות הלכתיות ודרכי התמודדות הרבנים עם הסיטואציות השונות, בהרצאה שלפנינו.

נשות המקבים/בית חשמונאי – מקורות ונסיון להבינם

זוהר ברעם, מנהל הכפר החשמונאי, גיאוגרף היסטורי של מודיעין

בשנת 168 לפנה"ס פרץ מרד המקבים ביוונים בעקבות הצלחתו הוקמה מדינה חשמונאית שהתקיימה עד שנת 66 לפנה"ס. מחקרים רבים נעשו על החשמונאים, אולם עד כה לא נעשתה עבודה על נשותיהם שליוו אותם במאבקם בעלייתם ובנפילתם. מחקרי על "נשות המקבים" נועד לרכז את הידוע עליהן ולברר מתוך קורותיהן את מידת מעורבותן בתהליכים ההיסטוריים בתקופת המקבים. במהלך המחקר הסתבר לי, כי לגבי חלק מהן מידת המידע קטנה ביותר ולעיתים מרומזת בלבד ואילו לגבי האחרות יש מידע רב. הנתונים שהצטברו יצרו תמונה מרתקת: נשות המקבים היו מעוררות ומעורבות במתרחש, עיצבו והשפיעו על תהליכים כמידת יכולתן מתוך שאיפה עילאית אחת (כמו לגברים) להשתדל עד כלות להמשיך את קיום דרך המקבים. כשלא התאפשר הדבר הן מתו על קידוש השם בגאווה ובראש מורם. אין ספק שמדובר בקבוצת נשים מיוחדת, אמיצה בלי גבול המסורה למטרתה – קיום בית חשמונאי. התכונות המצטברות של נשות המקבים הן: הישרדות גבוהה (חושים), תושייה וחכמה. חֲשִׁים, הייתה אמו של אלפעל, שבנה "את אונו ואת לוד ובנותיה". זה הרמז היחיד במקרא לקשר שבין בני חשמונאי = בניה של חֲשִׁים. האם הייתה היא האם המיתולוגית של משפחת החשמונאים?

אשת מתתיהו אם חמשת המקבים : יהודה, שמעון, יוחנן, אלעזר ויונתן, כמעט ולא נזכרת במקורות אלא כשהובאה למנוחת עולמים, אולי כי מעשי בניה ובעלה היו כל כך גדולים שלא נמצא מקום להזכיר את אישיותה של האם שגידלה בנים שכאלה. המעשה הנקב של התערטלות בפומבי שעשתה חנה בת מתתיהו שהייתה מיועדת "להימסר" ליווני ככלה טרייה, המחיש ל אחיה המקבים עד כמה גדולה ההשפלה שחשה בת-ישראל הנמסרת ליוונים. במעשה הזה היא עוררה על-פי כמה מדרשים את מרד המקבים.

אשת יהודה מוזכרת בספר מקבים ב'. מסופר שם כי יהודה המקבי נשא אשה "לפי הצעתו של ניקנור", שר צבא אנטיוכוס. זה היה כשניקנור חשב שעל-ידי כך יהודה המקבי אויבו הגדול ירגע. אולם יהודה המשיך במאבקו וראה "חיים טובים" עם אותה אשה.

לאשת שמעון, ששמה לא נזכר, ציפה בסוף ימיה גורל אכזר : שמעון בעלה נרצח ביריחו והיא נתפסה כשבויה על-ידי תלמי בן-חבובו, מושל יריחו, שעינה והיכה אותה בעוד בנה יוחנן הורקנוס הראשון צר על מבצרו בדגון. בצר לה, צעקה לבנה שלא יתחשב בעינוייה וינקום בתלמי. אך יוחנן לא עמד במראה עינוי אימו מעל חומת מבצר דוק ותלמי ברח אחרי שרצח את אשת שמעון. שלומציון המלכה החשמונאית הייתה דמות מרתקת שהתחילה את מעורבותה הפוליטית לאחר מות אריסטובולוס בעלה : היא הוציאה את גיסה אלכסנדר ינאי מהכלא והוא משהפך למלך יהודה, נשא אותה לאשה ושררה ביניהם אהבה והבנה. קשיים עצומים ציפו לה כשבעלה אלכסנדר ינאי נפטר שבע מלחמות אך בגיל צעיר (חמישים ואחד) והפרושים חיפשו נקמה. אולם, שלומציון שעלתה על כסא המלוכה היטיבה למלוך להפתעת הכל : פייסה את הפרושים, המעיטה במלחמות חיצוניות והביאה לתקופת תור הזהב של הממלכה החשמונאית. מפרשי התקופה נחלקו בהערכת הישגיה : בעוד שיוסף בן מתתיהו מתאר את פעולותיה לטובת הפרושים כתחילת הסוף של הממלכה החשמונאית, הרי במשנה מתוארת תקופתה כתקופת שפע חקלאי, אמונה דתית וכל טוב. כתמיד, תלוי לא רק מי מנצח אלא מי כותב את ההיסטוריה... ברור שלא בה האשמה בריב האחים של בניה שתוצאותיו היו טרגיות. לאחר תקופת שלומציון המלכה, התרחשה הטרגדיה הגדולה של בית חשמונאי : בניה הורקנוס השני ואריסטובולוס השני לא הסתדרו ביניהם והשלטון על ארץ ישראל נפל כפרי בשל בידי פומפיוס הרומי בשנת 66 לפנה"ס. כאשר השתלט הורודוס על ארץ יהודה, נלחמו בו החשמונאים וכך מצא את מותו המלך החשמונאי האחרון מתתיהו אנטיגונוס. הרומאים הרגו אותו כי ידעו שהעם אוהב אותו וראה בו שליט חוקי. ישנן ידיעות על אחותו, הנסיכה החשמונאית אלכסנדרה, שהחזיקה מעמד במצור במבצר הורקניה שבמדבר יהודה עוד 5 שנים לאחר שהורודוס שלט כבר על כל הארץ.

כאשר התחתן הורודוס עם מרים החשמונאית ביתה של אלכסנדרה – בת הורקנוס, הועבר המאבק בין היהודים להורודוס למאבק בתוך חצר המלוכה. הורודוס המלך, אחותו שלום (שלומית) ואמו קיפרוס מחד ואלכסנדרה ומרים החשמונאית מאידך. הורודוס רצח אותן כפי שעשה גם לגברים החשמונאים ובכך הקיץ הקץ על משפחת המקבים. נכדה של מרים ושל הורודוס, אגריפס הראשון מלך על יהודה ובעצם על כל ארץ ישראל במשך שבע שנים. זה היה אור העצמאות האחרון של היהודים עד התחדשות המדינה במאה הזאת.

מגילת חנוכה

ד"ר חגי בן ארצי, אוניברסיטת בר-אילן

"מגילת חנוכה" בעריכת חגי בן ארצי עושה סדר בסיפורי החשמונאים ומוכיחה שהם אקטואליים יותר מתמיד

תמצית הרצאתו כפי שנכתבה על ידי גב' עפרה לקס בעיתון "בשבע" ט' כסלו תשס"ז

"המגילה הזו חיכתה 2000 שנה", אומר ד"ר חגי בן ארצי על החוברת שהוציא לקראת חנוכה.

"אחרי מרד החשמונאים נכתבו ספרי החשמונאים, שתיעדו את המרד. בזמנו עם ישראל לא הסתפק באכילת סופגניות בחנוכה, אלא ישב וקרא את הספרים, למד על הגבורות ועל המלחמות".

כמה מאות שנים אחרי אירועי מלחמות החשמונאים, התרחש מרד בר כוכבא שהסתיים במפח נפש, בכישלון עצום ובעיקר באסון לאומי. כדי שלא לעורר כל מחשבות על מרד בעם ישראל, מספר בן ארצי, גנזו את ספרי החשמונאים, ואת מקומם בתוכן של חג החנוכה תפסה "מגילת אנטיוכוס" המבוססת על אגדות וסיפורי עם.

במשך כל שנות הגלות השתמרו ספרי החשמונאים דווקא במוסדות הכנסייה הנוצרית, ובימי קום המדינה, כשהתנועה הציונית תרה אחר אתוס של גיבורים יהודיים, היא פנתה אליהם.

בהוראת ההסתדרות הציונית תורגמו ספרי החשמונאים בידי החוקר אברהם כהנא, אבל בשל אריכות הדברים והשפה המסובכת הם לא נקלטו בבתי-הספר. בן-ארצי המלמד כבר שנים מורים להיסטוריה, שולח אותם בכל שנה מחדש ללמד את תלמידיהם את ספרי החשמונאים והם חוזרים אליו בהבעת ייאוש.

לפני מספר שנים החליט בן ארצי להרים את הכפפה ולקט מתוך ספרי החשמונאים ומתוך ספרות חז"ל את סיפורם של החשמונאים, באופן שיישען כמה שיותר על אדנים מדעיים והיסטוריים מצד אחד, ומנגד, ייתן ביטוי לרוח היהודית שנשבה מכיוונם של החשמונאים. בן ארצי השתדל לשמר את הפסוקים מספרי החשמונאים, לפעמים ציטט אותם במדויק ולעתים בעיבוד קל, כדי לקרב את הסיפור אל תלמידי בית הספר וכן, גם למבוגרים.

מדהים לחשוב שאנחנו, המבוגרים, מעדיפים לעסוק בחנוכה ברעיונות הנשגבים (והחשובים) הקשורים בהפצת האור ובחשכת יוון, בהעלאת הגוף אל מקום של קודש ובוורטים עמוקים נוספים, בזמן שהסיפור הבסיסי של חנוכה לא נהיר לנו. האמת? רובנו לא ממש יודעים מי היה אנטיוכוס ושהוא בעצם מת באמצע המאבק של החשמונאים, שחנוכת בית המקדש פלוס מציאת הכד הקטן הייתה בעיצומו של סיפור כינון המדינה החשמונאית ולא בסופו, ושההנהגה עברה מיהודה אל יונתן וממנו אל האח שמעון. את כל אלה, ופרטים חשובים נוספים, מגוללת המגילה. בתום עבודה מאומצת הוציא בן ארצי תחת ידו חוברת מחולקת לשמונה פרקים, אחד לכל יום מימי החנוכה. החוברת מספקת תמונה רחבה על מאורעות החשמונאים במשלב שפה גבוה אך קריא, הנשמר בדרך כלל ברמה אחידה. בן ארצי קירב את השפה לרמה מובנת, אך לא בירר את המושגים לרמת כפית בפה, ובכך מגרה את הקורא להתעניין ולהעמיק במושגים ובשמות הגיבורים המוזכרים בה. בקריאה ב"מגילת חנוכה" יש גם משום חיזוק רוח הגבורה היהודית. בניו של מתתיהו, כידוע, יצאו נגד גזירות השמד והמוטיבציה שלהם הייתה דתית. אבל נאומיו היפים של יהודה לחיזוק צבאו הם בעלי ערך מוסף מיוחד ובמקרה גם אקטואלי: "אין לא-לוקים מעצור להושיע ברוב או במעט, לא חיילים רבים ולא נשק כבד מביאים את הניצחון במלחמה, אלא רוח של גבורה שבאה מן האמונה. אנחנו נלחמים בעד עמנו ותורתנו והם באים אלינו בגאווה ובזדון... א-לוקי אבותינו לא יעזבונו. הוא יגוף אותם מפנינו. קומו אחי וצאו להילחם בלי פחד". לאחר המלחמה בקיץ האחרון, מרגיש בן-ארצי שהנאומים מקבלים משנה תוקף: אין משמעות לגבורה אם היא לא באה מתוך האמונה. בלי המקורות של הרוח, לא תעזור כל הטכנולוגיה".

את החוזה להוצאת החוברת חתם בן ארצי ביום חמישי, יומיים לפני שסגן אלוף עמנואל מורנו נהרג בקרב בלבנון. בן ארצי, שהיה מורה של מורנו בתיכון הרטמן, אומר שמגילת חנוכה חיכתה לקצין המצטיין הגיבור והעניו, והיא גם מוקדשת לו. "המשפט הזה של יהודה המקבי, שרוח של גבורה הבאה מן האמונה היא זו שמביאה את הניצחון, זה בדיוק עמנואל. כל מכריו אמרו עליו שכלל שהוא התחזק באמונה, כך נשר ממנו הפחד וגדלה היכולת המבצעית שלו. עמנואל, כמו קצינים וחיילים אחרים במלחמה הזאת, מסמל היום את רוחו של יהודה המקבי ואחיו".

Modi'in: A Tale of Two Farms

Dr Shimon Gibson
Albright Institute of Archaeological Research, Jerusalem

During the 1990s a major archaeological project was undertaken by the Israel Antiquities Authority side-by-side with the construction of the new city of Modi'in.

In the northern part of the city, in an area known as "Shimshony" two large agricultural farm complexes were excavated, one from the time of the Hasmoneans (first century BCE) and the other from the Early Islamic period (Umayyad and Abbasid).

This lecture describes the results of these excavations.

Unfortunately, both sites were destroyed to make way for modern housing.

בתי כנסת מימי בית שני באזור מודיעין ותרומתן למחקר

דוד עמית, רשות העתיקות ומכון שכטר למדעי היהדות

מבוא

מהתקופה החשמונאית ועד חורבן הבית השני יש עדויות רבות יחסית על מקומו המרכזי של בית הכנסת בחיי הקהילות היהודיות בארץ ובתפוצות. עדויות אלו באות משלושה מקורות: מקורות ספרותיים בני התקופה ובעיקר כתבי יוסף בו מתתיהו, פילון האלכסנדרוני והברית החדשה; כתובות עתיקות, בהן תעודות ממצריים וכתובות הנצחה ובראשן כתובת תיאודוטוס מירושלים שנזכרה לעיל; שרידי בניינים שזוהו כבתי כנסת.

העדויות הספרותיות נשתמרו מזמן כתיבתן והיו בידי החוקרים מראשית המחקר. המקור השני, דהיינו הממצא האפיגרפי, ידוע ברובו כבר מתחילת המאה העשרים. לעומת אלה, מקור המידע השלישי, דהיינו הבניינים עצמם החלו להיחשף בארץ ישראל רק בשליש האחרון של המאה הקודמת.

בתי הכנסת הראשונים

המבנה הראשון שזוהה כבית כנסת התגלה בחפירות יגאל ידין במצדה, שהחלו בסוף שנת 1963. במצדה, ובעקבותיה - בתהליך דומה, כמעט ריטואלי - בכל האתרים שבהם נתגלו הבניינים הנדונים, הם זוהו בתחילה, מיד עם חשיפתם, כמבני ציבור. זאת בהסתמך על ממדיהם ותוכניתם האדריכלית, על טיב הבנייה ואיכות האבנים ועל פריטים מעוטרים שנמצאו בהם. בהיסוס מה ובהירות מדעית ראויה, המירו

החופרים כעבור זמן את הכינוי הכללי הראשוני "בניין ציבורי" (או "מבנה ציבורי"), בשם המפורש "בית כנסת", לרוב עם סימן שאלה בצדו, סימן שבהמשך נעלם בדרך כלל. במצדה, נקודת המוצא, אושש זיהוי המבנה הציבורי ששולב בחומת הסוגרים כבית כנסת במציאתם של מגילות מספרי המקרא בחדר פינתי. גילויים של מבנים בעלי מאפיינים אדריכליים דומים בהרודיון - במקביל למצדה, ובגמלא - שנים מעטות לאחר מכן, הביא לכך שגם הם זוהו כבתי כנסת. במשך קרוב לשלושים שנה, כשנות דור, כל השיג והשיח המחקרי סביב בתי הכנסת מימי הבית חזר ודן בשלושת המבנים - במצדה, בהרודיון ובגמלא - מבלי לצעוד צעדים של ממש קדימה. לא זו בלבד שמבחר זה היה קטן מדי, אלא שגם קשה היה להתייחס אליו כמבחר מייצג, שהרי בשניים מתוך שלושת המבנים, במצדה ובהרודיון, מדובר כאמור בשימוש משני במבנה שבמקורו נועד למטרה שונה. על כל פנים, אף אחד מבתי הכנסת הללו לא היה בית כנסת של יישוב כפרי, וטיפוס זה של בתי כנסת נותר כמעט עלום מבחינה ארכיאולוגית.

התגליות החדשות: בתי הכנסת באזור מודיעין ובשפלת יהודה

בשנת תשנ"ט פרסמו יצחק מגן ועמיתיו לראשונה את בית הכנסת שחשפו בחיר' בד עיסא שבתחום העיר קריית ספר (מודיעין עילית), שבצפון שפלת יהודה (לפרסום הסופי ראו: Magen et al. 2004). הייתה זו ראשיתו של גל תגליות חדש שהוציא את מחקר בתי הכנסת מימי הבית מקפאונו. בשנים הבאות התגלו והתפרסמו עוד שני בתי כנסת בשפלת יהודה. בחיר' אום אל עומדן שבתחומי העיר החדשה מודיעין (און ואחרים תשס"ד) ובחורבת עתרי שמדרום לעמק האלה (זיסו וגנור תשס"ד). שלושת המבנים דלעיל שנתגלו בלב יישוב כפרי מימי בית שני, הציגו לראשונה במחקר את תופעת בתי הכנסת הכפריים. חורג מתחום דיוננו מבנה נוסף שנתגלה באותן שנים, בשולי ארמון החורף החשמונאי ביריחו, וזוהה בידי חופריו כבית כנסת (Netzer 1999), זיהוי שיש המטילים בו ספק (מעוז תש"ס).

מה שהנחה את חופרי המבנים הללו היה הדמיון הארכיטקטוני שנמצא בינם לבין בתי הכנסת "הותיקים". נצר (תשס"ד), בניתוח אדריכלי מסכם של כלל המבנים הידועים לנו כיום מציע הגדרה מחודשת של בית הכנסת מסוף תקופת הבית השני, ובה 6 מאפיינים אדריכליים:

1. אולם מוקף ספסלים מכל עבריו.
2. עמודים בין מרכז האולם והספסלים על מנת לאפשר חתך בסיליקלי.

3. אולם בית הכנסת נעדר ביטוי אדריכלי בחיצוניותו של הבניין.
4. האולם נעדר אוריינטציה מובהקת, הבאה לעתים לביטוי גם בכניסה מודגשת.
5. האולם כולל גומחה שייתכן כי נועדה לספרי הקודש.
6. האולם קשור למקור אספקת מים לכיור בתוך תחום האולם ולמקווה בסמוך אליו.

לדעתי, יש להפריד בין 4 המאפיינים הראשונים, המעצבים את דמותו הכוללת של המבנה, לבין השניים האחרונים שהנם שוליים, ואינם במהות המבנה. גומחה קיימת אמנם במבנים בגמלא וביריחו, שנצר מוצא קווים משותפים בולטים ביניהם, אך אלה מקרים פרטיים ונראה שאין מקום ליחס לגומחה כאן משמעות כפי שיוחסה לה בבתי הכנסת שלאחר החורבן, אלא לראות בה מרכיב פונקציונאלי, מעין ארון קיר, שבמצדה המקביל לו הוא חדרון פינתי ובמקומות אחרים ייתכן שמילא את מקומו ארון עץ ("תיבה" בלשון חז"ל. וראו להלן) שלא שרד בתנאי האקלים של ארצנו.

אשר למקווה הטהרה: אכן בסמוך לרוב בתי הכנסת מימי הבית נמצא מקווה, ויש מקום לדון בתפקידו ובזיקתו לבית הכנסת, אך זה מתקן נפרד מבחינה אדריכלית מבית הכנסת.

ניתן לומר כי מבנה העונה להגדרה בת 4 הסעיפים הראשונים הוא אכן מבנה ציבור קהילתי המתאים למלא את התפקידים אשר על פי המקורות מילא בית הכנסת בתקופה הנדונה.

מובן מאלינו כי מגוון הפעילויות הקהילתיות הדתיות והחברתיות היה רב יותר בקהילה עירונית מאשר בקהילה כפרית. בעבר, בהעדר ממצא של בתי כנסת כפריים היו אף שהרחיקו לכת וסברו שמוסד זה כלל לא התקיים בכפרים (מעוז תשנ"ב: 339). אך עתה, כשהעדויות הארכיאולוגיות של העשור האחרון מציגה בפנינו דגם של בתי כנסת כפריים ברור שהייתה זו מסקנה נמהרת מדי. סביר להניח כי הפעילויות המרכזיות של בית הכנסת בתקופה שלפני החורבן, דהיינו הקריאה בתורה ובנביאים ולימוד המצוות התקיימו בשבתות גם בקהילות כפריות. על רקע זה נשוב עתה ונבחן את בתי הכנסת הכפריים שנתגלו לאחרונה.

חדר מרכזי בבית מגורים או מבנה ציבור

קרוב לוודאי שהמבנים בקרית ספר ובמודיעין הכוללים את המאפיינים הנזכרים לעיל, הם מבני ציבור הראויים להיחשב כבתי כנסת. אישוש לכך ניתן למצוא במאפיין חשוב נוסף, שלא צוין על ידי נצר, המצוי בשניהם: הם בנויים במקום

מרכזי ביישוב ולפניהם רחבה או חצר נרחבת המעידה על מעמדם הציבורי. פרט עקרוני זה לא זכה לתשומת לב בעבר, שכן בנסיבות המיוחדות של בתי הכנסת במצדה ובהרודיון, שנבנו בתנאי חירום ובאופן מאולתר תוך שימוש משני במבנים הרודיאניים, וכן בגמלא שהטופוגרפיה שלה גרמה לבנייה צפופה מאוד, מאפיין זה של רחבה ציבורית בחזית בית הכנסת בלט פחות. נראים הדברים שלרחבה ציבורית שכזו מכוונת המשנה (תענית ב א): "סדר תעניות כיצד? מוציאין את התיבה (= ארון ספרי התורה) לרחובה של עיר".

לעומת המבנים במודיעין ובקריית ספר, חלש מעמדו של המבנה בחורבת עתרי. זיסו וגנור שתיארכו אותו לתקופה שבין המרד הגדול למרד בר כוכבא, הצביעו אמנם על מאפיינים ציבוריים במבנה, אך ניכר היטב ההבדל בינו לבין האחרים בתוכנית האדריכלית וכבר עמד על כך נצר (תשס"ד: 20). חופרי האתר מודעים היטב לחריגותו של המבנה, הם מצביעים על השוני המהותי בינו לבין מבנה בית הכנסת בח' אום אל-עומדן, אך באופן תמוה מוצאים בשוני זה תמיכה באפשרות שהמבנה בח' עתרי שימש בית כנסת. הם מצביעים על העדר ספסלים וגומחה לארון קודש ומציעים כי פריטי ריהוט אלה היו עשויים עץ, וטעמם עמהם: "ניידות פרטי הריהוט אפשרה גמישות וניצול יעיל של מרחב האולם לצרכים משתנים" (זיסו וגנור תשס"ד: 40). לנוכח הצעה זו, מאליה עולה השאלה מדוע בבתי הכנסת האחרים לא חשבו על סידור יעיל וגמיש כזה? צבי מעוז לא הסתפק בהסבר הפונקציונאלי של החופרים וניסה לייחס להעדר המאפיינים הללו, ובעיקר להעדר הספסלים, משמעות ייחודית. הוא הגדיר את המבנה בעתרי אבטיפוס של קבוצת בתי כנסת "לא מונומנטליים", שיש עתה לחפשם באתרי המאות הראשונות שלאחר החורבן (מעוז תשס"ג). דומה שהן זיסו וגנור והן מעוז צעדו צעד מרחיק לכת בפרשנות של "מה שלא נמצא", שהיא סכנה האורבת לפתחו של כל חוקר, קל וחומר לזה של הארכיאולוג שעיסוקו הוא בממצא הריאלי ולא הווירטואלי.

חפירות הצלה שניהלתי בשנת 2004 בחורבת בורנט שבשפלת לוד, ממזרח לטוהם, העמידו לרשותי מקרה מבחן מעניין, שעשוי לתרום לבירור השאלה האמנם המבנה בחורבת עתרי הוא בית כנסת? בחפירות בורנט חשפנו, כמעט במלואו, כפר שדמותו ותולדותיו דומות למדי לאלה של חורבת עתרי. בחלקו הצפוני של האתר, בשטח D, נחפר מכלול של בתי מגורים סביב חצר. באגפו הצפוני של המכלול בלט - בממדיו, באיכות בנייתו ובעובי קירותיו - מבנה מלבני גדול (12.5 X 8.5 מ'), ששני פתחיו, המצויים בקיר האורך הדרומי, הקנו לו תוכנית רוחבית. קווי הדמיון שבין המבנה בח' בורנט למבנה בח' עתרי ניכרו היטב מיד בראשית החפירה והביאוני לתהות

האם גם על המבנה בח' בורנט נוכל להכיל את ההגדרה הגורפת "מבנה ציבור", שאך צעד קטן ממנה לזיהויו כעוד בית כנסת כפרי? או שמא המסקנה המתבקשת היא הפוכה: שני המבנים הנדונים אינם מבני ציבור, אלא חדרים גדולים בצד חצרות פנימיות של מכלולי מגורים. בית חצר שכזה, אשר נועד לרוב למשפחה גדולה ורב-דורית, המכונה בית אב, היה ממאפייני החברה היהודית בימי בית שני (דר תשנ"ו). הוא כלל בנוסף על חדרי המגורים אף מרכיבים נוספים: בור מים, מקווה טהרה ומתקני אחסון, בישול ואפייה. צורך בסיסי בחיי היום-יום של בית האב היה מרחב התכנסות משפחתי, לסעודות ולצרכים חברתיים אחרים של בני הבית. החדר הגדול או האולם שנבנה באחד מאגפיו של בית החצר היה לדעתי המענה לצורך חיוני זה. בבחינה מדוקדקת של מכלולי בתי חצר נוספים שנחשפו בחפירות של כפרים וחוות מהתקופה הנדונה, ניתן לאתר יחידות מטיפוס זה, לעתים בעלות ממדים ואיכות בנייה מרשימים כדוגמת המבנים בחורבת עתרי ובחורבת בורנט, ולעתים בעלות אופי צנוע יותר. אני סבור אפוא כי רק כאשר אל התכונות האדריכליות שצוינו זה עתה, כלומר גודל ואיכות בנייה, מצטרפים מאפיינים ציבוריים מובהקים ובראשם ספסלי אבן היקפיים ועמודים, ניתן להציע שהמבנה אשר לפנינו אכן היה בית כנסת.

באמות מידה אלו ניתן יהיה לבחון מעתה כל מבנה נוסף אשר חופריו מבקשים לצרפו אל "המשפחה המיוחסת" של בתי הכנסת הכפריים. כמה מקרים כאלה התפרסמו באחרונה, מחלקי הארץ השונים.

ביבליוגרפיה

און, א', וקסלר-בדולח, ש' ורפואנו, י'. תשס"ד.
"בית-כנסת מתקופת הבית השני בחורבת אום אל-עומדן שבמודיעין", י' אשל, א' נצר, ד' עמית וד' קאסוטו (עורכים), *ועשו לי מקדש: בתי כנסת מימי קדם ועד ימינו*, אריאל: 29-25.
דר, ש'. תשנ"ו.
"הזיקה בין מבנה-המגורים ובין המשפחה בארץ-ישראל מאז תקופת המקרא ועד תקופת התלמוד", *ארץ ישראל*, כה: 157-151.
זיסו, ב' וגנור, א'. תשס"ד.
"המבנה הציבורי בחורבת עתרי – בית-כנסת (?)" מן התקופה שבין מרד החורבן למרד בר-כוכבא", י' אשל, א' נצר, ד' עמית וד' קאסוטו (עורכים), *ועשו לי מקדש: בתי כנסת מימי קדם ועד ימינו*, אריאל: 42-31.
מעוז, צ"א. תשנ"ב.

”בית-הכנסת בתקופת הבית השני – קווים לדמותו הארכיטקטונית והחברתית”,
ארץ ישראל, כג: 344-331.

מעוז, א”צ. תש”ס.

”בית-הכנסת שלא היה בארמון החשמונאים ביריחו: תגובה למאמרם של אהוד
נצר, יעקב קלמן ורחל לוריס [קדמוניות לב (117) תשנ”ט, עמ’ 17-24]”, *קדמוניות*,
לב (118): 121-120.

מעוז, א”צ. תשס”ג.

”הערות למאמרם של בועז זיסו ואמיר גנור ‘חורבת עתרי – כפר יהודי מתקופת
הבית השני בשפלת יהודה’, *קדמוניות* 123 (תשס”ב) עמ’ 18-27”, *קדמוניות*, לו
(125): 55.

נצר, א’. תשס”ד.

”בתי-הכנסת מימי הבית השני והשפעתם על התפתחות בתי-הכנסת של תקופת
המשנה והתלמוד – סקירה אדריכלית”, *י’ אשל*, א’ נצר, ד’ עמית וד’ קאסוטו
(עורכים), *ועשו לי מקדש: בתי כנסת מימי קדם ועד ימינו*, אריאל: 9-24.

Magen, Y., Tzionit, Y. and Sirkis, O. 2004.

“Khirbet Badd ‘Isa – Qiryat Sefer”, Y. Magen et al. (Eds.), *The Land of Benjamin*, Jerusalem: 179-241

חורבת בית שנה **יישוב יהודי מתקופת הבית השני וימי מרד בר-כוכבא** **בקרב העיר החדשה מודיעין**

בועז זיסו ויסי בורדוביץ'
המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס),
אוניברסיטת בר-אילן

חורבת בית שנה שוכנת בצפון שפלת יהודה, בגוש הגבעות שמצפון לנחל אילון, בין העיר החדשה מודיעין לבין קיבוץ שעלבים. בשנת 2005 נערך במקום סקר ארכיאולוגי לימודי, מטעם המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן, שנוהל על ידי המחברים.

אתר העתיקות שוכן בראש גבעה הצופה למרחקים, ונמצא בקשר עין עם אתרים חשובים כגון תל גזר, אמאוס, חורבת עקד והתל העתיק של שעלבים. בסקר אותרו שרידי מבנים, בורות מים ומערות חצובות לשימושים מגוונים. במדרונות המסולעים המקיפים את החורבה מכל עבריה נמצאו מתקנים חקלאיים, מערות קבורה, משטחי סלע נרחבים בהם מתקנים וחציבות ושרידים נוספים מעשי ידי האדם. השרידים האדריכליים והחרסים שנתגלו בסקר מלמדים שהישוב בראש הגבעה התקיים בעיקר למן ימי הבית השני ועד לתקופה הביזאנטית. בעת החדשה נושב המקום מחדש, אך היישוב התרכז במדרון הדרומי של הגבעה.

בסקר התברר שרוב המבנים הקדומים נפגעו משוד אבנים, ועל כן קשה מאוד לאמוד את מתארם. לעומת זאת, בדומה לאתרים אחרים בשפלת יהודה, המתקנים החצובים מתחת למבני המגורים נשתמרו בצורה טובה יותר. בין המתקנים הללו ראוי לציין מקוואות טהרה, מאגרי מים ומערות אחסון. חלק מן המערות חוברו על-ידי מחילות מסועפות, לכדי יצירת מערכות מסתור טיפוסיות. במערכות אלה נתגלו סימנים לשוד עתיקות שיטתי. בשפכים שהותירו החופרים הבלתי חוקיים התגלו ממצאים, כגון: שברי חרסים, שברי כלי אבן ושבר נר, המתוארכים לשלהי תקופת הבית השני ולימי מרד בר-כוכבא.

מידע זה מצטרף לידוע מאתרי יישוב נוספים בצפון שפלת יהודה. החפירות והסקרים של השנים האחרונות מלמדים כי אזור זה לקח חלק פעיל במרד בר-כוכבא וחרב במהלכו.

Horvat Beth Shana – A Jewish Site from the Second Temple Period and the Bar
Kokhba Revolt Near the New City of Modi'in

Boaz Zissu and Yossi Bordovicz

חר' פעוש - אתר מכבים

מר בני הראבן, ארכיאולוג, רשות העתיקות, קמ"ט בנימין

האתר נבנה ברום של כיפה מתונה, על גבול השפלה ומורדות ההר. בצומת דרכים ראשיות המובילות לירושלים. מצפון לאתר עברה הדרך הראשית העולה מיפו לירושלים – דרך מעלה בית חורון. ואילו ממזרח לאתר עוברת דרך האורך המחברת את דרום השפלה עם אמאוס ניקופוליס וממשיכה הלאה משם ומצטלבת עם ציר מעלה בית חורון.

לראשונה נסקר האתר במסגרת סקר בנימין. במהלך אביב 2005 נערכה במקום חפירת הצלה שנמשכה כחודשיים ימים.

תוצאת החפירה מלמדת על שלושה שלבים באתר. משלבו הראשון, המתוארך לימי הבית השני (המאה הראשונה לספירה), נחשפו מערות מגורים ומערכת אחסון תת קרקעית החצובה בסלע והכוללת בורות איסוס. ומקווה טהרה. כן נחשפו מס' שרידי קירות שיש לשייכם לשלב זה.

בשלב השני המשוך לתקופה הרומית המאוחרת (המאה הרביעית לספירה) נבנה 14.8 מ'. מן המגדל X במקום מגדל מסיבי בעל תוכנית ריבועית שמימדיו 14.8 מ' שרדה קומת המרתף בלבד. המגדל נבנה בבניית גזית יבשה. קומת המרתף הייתה מקורה בסדרה של קמרונות חביתיים. החלל הפנימי של המגדל חולק לארבעה חלקים. מסדרון מרכזי, אגף מערבי- החצוי לשני חדרים נפרדים על ידי קיר במרכזו, ואגפים צפוני ודרומי משני צידי המסדרון. הכניסה אל המגדל הייתה ישירות אל קומת הקרקע וממנה ירידה דרך גרם מדרגות לוליני, המצוי בפינה הדרומית מזרחית של המגדל, אל קומת המרתף. דומה כי עוצמת הבניה מעידה על קומות נוספות למבנה, שנישאו מעל קומת הקרקע.

מדרום למגדל נסקרו מס' רב של מבנים נוספים. נראה כי בחלק זה של האתר השתרעה חצר קטורה אשר הייתה תחומה בקיר הקפי שנסמך למגדל. ואילו בשלב הבא במהלך התקופה הביזאנטית נבנו בתחום החצר מבנים שונים. מכל מקום, בחלק זה של האתר נחפרו מס' חתכי בדיקה בלבד ותמונתו לא נתבררה לאשורה.

בשלב השלישי של האתר המתוארך לתקופה הביזאנטית - אומאית (המאות
חמישית - שמינית) המקום מקבל צביון של יישוב כפרי נוצרי ובאתר נבנת כנסייה
ממזרח למגדל. חפירת הכנסייה העלתה שני שלבים. השלב הראשון מתוארך למאה
ה- חמישית לספירה ואילו שלבה השני משלהי המאה השביעית – ועד ראשית המאה
השמינית.

נר חנוכה 191א' של נר שבת

אביבית שוויקי, נאות קדומים

ניתן למנות מספר סיבות לקיום חג החנוכה אולם ברבות השנים נעשה סיפור נס פח
השמן לציר המרכזי של החנוכה והסיבה לקביעתו כחג לדורות.
חג האורים, בשם זה מציין את החג יוסף בן מתתיהו בספרו 'קדמוניות היהודים'
הוא גם נותן לכך הסבר: מאותו זמן ועד היום הננו חוגגים את החג וקוראים לו
(חג) האורים" או "חג הנרות", ונראה לי שנתנו את הכינוי הזה לחג, משום שאותה
הזכות (לעבוד את אלוהינו) הופיע לנו בלי שקיוונו לה... מכיוון כפי שאני סבור,
שהאפשרות לחיות לפי דתנו ניתנה לנו באופן כה בלתי צפוי, כמו ברק אור הבא
פתאום (קדמוניות היהודים י"ב ז ז 325).

מדברי יוסף בן מתתיהו אנו למדים שעוד בדור שלפני חורבן הבית השני לא היו נרות
חנוכה מנהג קבוע ונהיר לכל. אז ביקשו עדיין הסבר מניח את הדעת למנהג זה. בימי
הלל ושמאי נחלקו עדיין על מספר הנרות שיש להדליק בכל אחד מימות החג, כפי
שמופיע בתוספתא במסכת שבת:

תנו רבנן: מצוות חנוכה נר איש וביתו, והמהדרין נר לכל אחד ואחד, והמהדרין מן
המהדרין – בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת
והולך. בית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך.
במשנה לא נזכרו נרות חנוכה אף פעם אחת. נר חנוכה מופיע במסכת שבת בתלמוד
בזיקה לנר שבת: אמר רבי זירא אמר רב: פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין
מדליקין בהן בשבת – מדליקין בהן בחנוכה, בין בחול בין בשבת. אמר רב ירמיה:
מאי טעמא דרב קסבר: כבתה אין זקוק לה, ואסור להשתמש לאורה (בבלי, שבת,
ב, כ"א ע"ב).

כדי להבין במה מותר להדליק ובמה אסור, יש לחזור לנרות שבת ולמשנה. מסכת
שבת במשנה (פרק ב') עוסקת בנושא נר שבת, ונותנת מענה לשאלות שהעלו אנשים,
שחששו לפגיעה בכבוד השבת. המסכת משקפת מציאות ריאלית שנהגה בתקופת

המשנה. מקריאה בה אפשר ללמוד על חיי היום יום של אותה תקופה, על מגוון חומרי הבעירה, הפתילות והכלים שהיו בנמצא, בין אם נאסרו לשימוש בשבת, בין אם לאו.

רשימת החומרים להכנת הפתילות והשמנים מגוונת ביותר ולקוחה מן הצומח, מן החי ומינרלים. הרשימה פותחת צוהר להכרת חומרים שהיו בשימוש האדם בתקופה הנדונה.

במה מדליקין ובמה אין מדליקין? אין מדליקין לא בלכש ולא בחוסן ולא בכלך ולא בפתילת האידן, ולא בפתילת המדבר, ולא בירוקה שעל פני המים. לא בזפת ולא בשעווה ולא בשמן קיק, ולא בשמן שריפה, ולא באליה, ולא בחלב. נחוס המדי אומר: מדליקין בחלב מבושל. וחכמים אומרים: אחד מבושל ואחד שאינו מבושל – אין מדליקין בו. אין מדליקין בשמן שריפה ביום טוב. רבי ישמעאל אומר: אין מדליקין בעטרן, מפני כבוד השבת. וחכמים מתירין בכל השמנים: בשמן שמשמין, בשמן אגוזים, בשמן צנונות, בשמן דגים, בשמן פקועות, בעטרן ובנפט. רבי טרפון אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד. (משנה, שבת ב א-ב)

ההקפדה היתירה בעניין נר השבת נבעה מחשיבותו הרבה ומקדושתו של היום. האיסור להשתמש בחומרי בעירה מסוימים בא מחשש לפגיעה בכבוד השבת, וחמור מזה – מחילול שבת.

פעילות האדם בתקופת המשנה היתה במשך שעות האור. ארוחת הערב נאכלה בימות החול טרם חשיכה, ועם רדת האפילה נסתיימה פעילות היום. דווקא בשבת נערכה הסעודה בלילה, לאורו של הנר המשרה אווירת קדושה, עונג, שלום-בית ושלווה. האיסור להשתמש בשמנים ופתילות מסוימות נועד, כדי למנוע מכל דבר, ולו גם הפעוט ביותר, מלהעיב על אווירת השבת המיוחדת והקדושה.

הזיקה בין מנורת המקדש ובין נר השבת, התחזקה לאחר חורבן הבית ועם ההתעוררות המשיחית בימי מרד בר-כוכבא. על פי גישתו של ר' טרפון קיבל נר השבת סמליות של מעין "זכר למקדש".

בזמן שבית המקדש היה קיים היו מקריבים על המזבח מנחה: סולת בלולה בשמן. עם המנחה היה מובא גם נסך. מנחות אלו ייצגו את הדגן (סולת), התירוש (נסך), והיצהר (שמן) בהן נשתבחה הארץ: **בזמן שבית המקדש קיים - מזבח מכפר על אדם, ועכשיו שאין בית מקדש - שולחנו של אדם מכפר עליו** (בבלי מנחות צ"ז, ע"א). ייצוג סמלי של אותם יבולים נמצא לאחר החורבן על "שולחנו של אדם" בערב

שבת : החלות מייצגות את הדגן, היין את התירוש, והנרות, שבתחילה היו נרות שמן מייצגים את היצהר.

סוגיית 'במה מדליקין' שבתלמוד עוסקת גם בנרות חנוכה, מה כשר ומה פסול. היא מבדילה בין הדלקת נרות החנוכה, שמטרתה לפרסם את נס החג לבין הדלקת נר השבת לצורך עונג : בנרות חנוכה בשונה מנר שבת המצווה היא לפרסם את הנס, להדליק את הנרות בזמן ובמקום שיראו ברבים, ובכך יקויים 'פרסומי ניסא' – פרסום הנס. את הנרות מדליקים בעת שקיעת החמה ומניחים אותם ליד פתח הבית מבחוץ או על אדן החלון כדי שיראו אותם העוברים ושבים. לפיכך, המהדרים ישתמשו בשמן זית להדלקת הנרות, אך במידה ושמן הזית אינו בנמצא או חסר, מותר להדליק את המנורה בכל החומרים הנזכרים בפרק 'במה מדליקין', גם אלו האסורים להדלקת נר שבת.

המנורה - סמל לאורו של הטבע

שרה'לה אורן, נאות קדומים

"וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרְבֹ, וְהִנֵּה עָלָה-זַיִת טָרֶף בְּפִיהָ; וַיַּדַּע נֹחַ, כִּי-קָלוּ הַמַּיִם..."
(בראשית ח י"א)

זוהי התמונה המוכרת ביותר בסיפור תיבת-נח. תמונה שהפכה לסמל בעולם כולו. חז"ל התחברו לתכונה הבולטת של הזית המאיר במראהו החיצוני, ולהיות שמן הזית חומר בעירה חשוב ואמרו: **"הביאה (היונה) אורה לעולם"** (מדרש תנחומא, תצווה א). חז"ל שאלו מדוע בחרה היונה דווקא בעלה זית? נוכל לומר כי הזית נמוך יחסית ואם הוא נראה לעיניים, המים אכן קלו. אפשר לדבר בשבח חוסנו של הזית ששרד את המבול. נוסף את דברי ר' אבהו: **"אמרה לו (היונה) לנח מוטב מר מזה ולא מתוק מתחת ידך"** (בראשית רבה ל"ג ד"ה). המסבירים כי היונה מדברת בזכותו של החופש, גם כשהמצב מר וקשה. ניצחון המכבים וטהור הבית, החזיר את האור לבית המקדש. איזו מנורה מצאו המכבים לאחר שוד אוצרות הבית? התלמוד הבבלי מוסר: **"שיפודים של ברזל היו (למלכי בית חשמונאי) וחיפוס בעץ, העשירו (התעשרו) עשאו של כסף, חזרו והעשירו- עשאו של זהב"** (בבלי מנחות כ"ח ע"ב).

הנביא זכריה, שחי בתקופת שיבת ציון, רואה בחזיונותיו: **"רְאִיתִי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב פְּלֵה וְגִלְהָ עַל-רֹאשָׁהּ, וְשִׁבְעָה נֹרֹתֶיהָ עָלֶיהָ שִׁבְעָה וְשִׁבְעָה מוֹצְקוֹת, לְנֹרוֹת אֲשֶׁר עַל-רֹאשָׁהּ. וְשָׁנַיִם זֵיתִים, עָלֶיהָ: אֶחָד מִיַּמִּין הַגִּלְהָ, וְאֶחָד עַל-שְׂמֹאלָהּ. וְאָעַן, וְאָמַר, אֶל-הַמַּלְאָךְ הַדֹּבֵר בִּי, לֵאמֹר: מַה-אֵלֶּה, אֲדֹנָי... וַיַּעַן וַיֹּאמֶר אֵלַי, לֵאמֹר, זֶה דְבַר ה', אֶל-זָרְבָבֶל לֵאמֹר: לֹא בְחִיל, וְלֹא בְכַח כִּי אִם-בְּרוּחִי, אֲמַר ה' צְבָאוֹת" (זכריה ד ב-ו). לפנינו תיאור המנורה עם שני ענפי הזית לצדה. ניתן להסביר כי שבעה המוצקות, הן שבע המילים המסיימות את החזיון (לא בְחִיל, וְלֹא בְכַח כִּי אִם-בְּרוּחִי) ולראות את הקשר אל מנורת שבעת הקנים, המסמלת את יתרון הרוח על הכוח.**

התיאור הראשון של המנורה נמצא בין ההוראות לבניית המשכן וכליו עוד במדבר: **"וְעָשִׂיתָ מְנוֹרַת, זָהָב טָהוֹר; מִקְשָׁה תַעֲשֶׂה הַמְנוֹרָה, יִרְכָה וְקָנָה, גְּבִיעֶיהָ פְּפֹתֶיהָ וּפְרָחֶיהָ, מִמָּנָה יִהְיוּ. וְשֵׁשׁ קָנִים, יֵצְאִים מִצְדֵיהָ: שְׁלֹשָׁה קָנֵי מְנוֹרָה, מִצְדָּה הָאֶחָד, וְשְׁלֹשָׁה קָנֵי מְנוֹרָה, מִצְדָּה הַשֵּׁנִי. שְׁלֹשָׁה גְבָעִים מְשֻׁקָדִים... וְרָאָה, וַעֲשֵׂה: בְּתַבְנִיתָם אֲשֶׁר-אֲתָה מְרָאָה, בְּהָר" (שמות כ"ה ל"א-מ)**

המנסה כוחו לתת דמות לתיאור הנ"ל, ומתעלם מדמות המנורה המוכרת לנו היום כסמל המדינה, יתקל בקשיים. לכן מסיים הקב"ה את התיאור ברמוז: **"וְרָאָה, וַעֲשֵׂה: בְּתַבְנִיתָם אֲשֶׁר-אֲתָה מְרָאָה, בְּהָר" (שמות כ"ה ל"א-מ)**. נראה, שעל האומן להיעזר בטבע ולמצוא בו דוגמא.

אפריים וחנה הראובני, הוריו של נגה הראובני מייסד נאות קדומים. יצאו אל הטבע ופגשו והמוכרים במגדיר בשם מרווה. הם ראו בצורת הצמח רמז *Salvia* בצמחים ריחניים בשם לתבנית המנורה. העובדה כי ככל שגובר האור והחום, גוברת ריחניותם של אלה. הזכירה את עבודת הקטרת הקטורת שלוותה את הדלקת המנורה מידי יום: **"וְהַקְטִיר עֲלֵיו אֶהְרֹן, קְטֹרֶת סַמִּים; בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר, בְּהִיטִיבוּ אֶת-הַנֵּרוֹת יְקַטְיֶרְנָה..."** (שמות ל ז-ח). לפנינו אפוא שילוב של אור וריח המשרים רוח ואוירה מיוחדים. אולי לכך נתכוון רבי יהושע בן לוי המתאר במתן תורה ש-**"כל דיבור ודיבור (מעשרת הדברות) שיצא מפי הקדוש ברוך הוא, נתמלא העולם כולו בשמים"** (שבת דף פ"ח ע"ב). זכר לחיבור מיוחד זה, נוכל להבחין במנהג ההבדלה במוצאי השבת, כשאור ובשמים משמשים בטכס.

הכרות עם המרווה, מגלה כי לחלק מסוגי המרווה עפצים, גידולים הנוצרים בעקבות, הנפוצה באזור הרי ירושלים, *Salvia fruticosa* עקיצתן של צרעות. במרווה המשולשת עפצים נדירים הנראים כתפוחים. בצורתם, מזכירים את **"כַּפְתֹּרְיָהּ וּפְרָחֶיהָ"** של המנורה, כאשר שרידי העלים שמעליהם נראים כפרח. בגמרא נשאלת השאלה **"כפתורים למה הן דומים?"** רב שמואל, מגדולי חכמי בבל משיב: **"כמין תפוחי הכרתים"** (מנחות כ"ח ע"ב). אפרים וחנה הראובני יצאו לבקש תופעה זו באי כרתים וזיהו אותה במרווה ("מרוות התפוחים"), בה עולים ונמשכים הקנים מתוך *Salvia pommifera* הכרתית. הכפתורים, הנראים כעין תפוח ובראשם פרח. תפוחים אלו נחשבים בכרתים כמעדן, ונוהגים לאכלם עסיסיים, או לסחוט את מיצם החמצמץ. יתכן כי הם שנתנו לאי את שמו "האי כפתור". "התפוחים" במרווה המשולשת, הריח האופייני ומראה תבנית הצמח, הובילו את חנה ואפרים הראובני לכנות את המרווה בשם "מוריה", כשהם מזהים בשם חיבור של "מור ו-יה" כריח הקטורת המלווה את הדלקת האור, את שם הר הבית, הוא הר המוריה ובתוספת א' את מאור-יה', היא מנורת המקדש.

הפסוק **"שְׁלֹשָׁה גְבַעִים מְשֻׁקָּדִים בְּקִנְיָהּ הָאֶחָד"**, מציג את השקד, המוכר בין צמחי ארצנו. בולט לעין הדמיון שבין פירות השקד הנמצאים בשלב החנטה לבין תפוחי הכרתים ותיאור המנורה.

השקד מדגיש בשמו, כי שוקד הוא על עשיית פרי (המסמל המשכיות) משובח ומרובה, כעץ ראשון להתעורר מתרדמת החורף, וכעץ הנותן פרי גם בעתות בצורת ממושכות. כפי שעונה הקב"ה לירמיהו: **"וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר: מָה-אַתָּה רֹאֶה יְרֵמְיָהוּ? וְאָמַר, מִקַּל שְׁקָד אֲנִי רֹאֶה. וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי, הֲיִטְבַּת לְרְאוֹת: כִּי-שְׁקָד אֲנִי עַל דְּבָרִי לַעֲשׂוֹתוֹ"** (ירמיהו א י"א-י"ב). תכונה זו מייצגת את המכבים, אשר שקדו לשמור את קיומו הרוחני של העם.

בזיכרוננו, בולטים המכבים כלוחמים נחושים שנצחו עם חזק ומפורסם, אולם אין ספק כי הפרק החשוב הנלמד ממורשתם, קשור קשר אמיץ לכוחה של אמונה, ולהמשכיות הרוח של העם היהודי אשר לה יכלו.

כפי שלמד הנביא זכריה: "לא בְּחַיִל, וְלֹא בְּכֹחַ פִּי אִם-בְּרוּחִי, אָמַר ה' צְבָאוֹת" (זכריה ד ו) או כפי שבקשה היונה במדרש חופש במחיר נוחיות ובטחון. ואלה נטועים בשורות ההמנון של מדינת ישראל:

עוֹד לֹא אֶבְדָּה תְּקוּמָתִי,

הַתְּקוּמָה בֵּית שְׁנוֹת אֲלֵפִים,

לְהִיּוֹת עִם חֲפְזֵי בְּאֲרָצֵנוּ,

אֶרֶץ צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם (נפתלי הרץ אימבר, 1877, התקבל כהמנון הלאומי של

התנועה הציונית).

עם הקמת המדינה בתש"ח, בלט הרצון להדגיש כי הנה חוזר העם היהודי אל מולדתו ומורשתו: והמנורה שהיתה מכליו וסמליו החשובים של המקדש, נבחרה כסמל המדינה.

בבליוגרפיה:

א. הראובני: "כפתורי המנורה והתפוחים הכרתיים" בתוך: לשוננו א, תרפ"ט עמ' 49-52.

א. הראובני, "המריה", בתוך: לשוננו ה', תרצ"ד, עמ' 295-298.

נ. הראובני, טבע ונוף במורשת ישראל, עמ' 123-139.

חנוכיות בתעשיית המתכת בשני העשורים הראשונים למדינה

פרופ' נורית כנען-קדר,

החוג לתולדות האמנות, הפקולטה לאמנויות, אוני' תל-אביב

לחנוכיה מסורת עתיקת יומין כחפץ ליטורגי בתפוצות השונות, ובמסורות צורניות במערב ובמזרח. מאמר זה יציג את העצוב החדש של החנוכיה בתעשית המתכת של מדינת ישראל בשני העשורים הראשונים למדינה.

החנוכיה הייתה פריט מרכזי בתעשיית המתכת, כשהחפץ הליטורגי המסורתי המוכר והאהוב כוון לגשר בין ישן לחדש. תעשיית המתכת מראשיתה, , שיוותה לחנוכיה צורות בעלות תכנים חדשים והוסיפה לה גם דימויים פיגורטיביים חדשים. מראשית הציונות בארץ, הודגשה מהותו הלאומית של חג החנוכה; האור נתפש מסמל התקווה, החידוש והקדמה, ומילות השיר "אנו נושאים לפידים". מקבילות לתפישות האור של חנוכה. החג התקשר לארץ ולנופיה. במדינה הצעירה נעשה קישור ברור בין גבורת המכבים, שהיו בבחינת "מעטים מול רבים", ובין הגבורה הישראלית במלחמות ישראל. **בכך חדלה החנוכיה להיות חפץ קודש יהודי בלבד והפכה חפץ המסמל גבורה ומשלב בין עבר והווה.** ההקבלה בין גבורת ישראל החדשה לבין גבורת המכבים התבטאה בכתובות "כאז כן עתה" וחזרה בשירי זמר שהושרו בפי כול (למשל, "הבה נרימה", "מי ימלל", "באנו חושך לגרש"). נראה, שהשירים השפיעו השפעה ניכרת על הדימויים שעיתרו את החנוכיות, וקשר זה בין שפת השיר לבין השפה החזותית-עיצובית יתבטא גם בדימויים נוספים. דגמי החנוכיות הרבים מגלים עולם חדש לגמרי, נפרד מהחנוכיות המסורתיות, לבטח מאלה של בצלאל. החנוכיה בדגם המנורה הייתה נפוצה מאוד, אך דגמיה היו שונים מהמנורה שבסמל המדינה. הרכיב הבולט ביותר בחנוכיות, שלא נעשו לפי דגם המנורה, הוא הוויתור על דופן החנוכיה, שאפיין במשך מאות שנים את החנוכיות המסורתיות במערב ובמזרח, ובניית מבנה מרכזי המבוסס בעיקר על סמלים.

החנוכיות החדשות הן יציקות, המעמידות שלל צורות גיאומטריות ובסיסיות חסרות קישוט ומעוררות אסוציאציה לקירות זיכרון, לנוף תעשייתי או לכלי עבודה חקלאיים כגון קלשון. אפשר לסווגן בכמה קבוצות מרכזיות: ואריאציות על המנורה הקלאסית המגלות צורות מודרניות, כגון הרגל דמוית החומה, או שילוב רגל עם דימוי של עץ בתוכה; שימוש בתיבה "ישראל" כבסיס החנוכיה ומעליה קני הנרות והשמש; שימוש ביציקה בתנועה הזורמת

בתשעה קווים מן השמש אל קני הנרות, ומעליהם מודבק סמל המדינה; שער בחומה מהווה את בסיס החנוכייה, ומעליה קני הנרות ובמרכז השמש; חנוכייה מודרנית לחלוטין; הקנים עשויים בקו ישר וסיבובי או כקו אחד זורם. לרבות מן החנוכיות דימויים פיגורטיביים מוגדרים: קנים עשויים בדמות כליזמרים; שנים-עשר שבטי ישראל, סמל לקיבוץ הגלויות; קנים בדמות המכבים הצועדים לעבר חומות ירושלים, משוחחים או נערכים לקרב; ציור "כנר על הגג" כזיקה לעיירה אך בגרסה ישראלית; חנוכייה אשר בבסיסה חרוטה הנערה עם הכד; חנוכייה הנראית כצוק-סלע ("מצדה").

בדימויים אלה יש מעבר מהסמלים המסורתיים המופשטים (קשתות, עמודים, עצי תמר) אל המכבים, חומת ירושלים, שבטי ישראל, מצדה ודימויי גבורה אחרים המתבטאים בטיפול בחומר.

גד קרויזר, אוניברסיטת בר אילן

הקרב בגזרת לטרון בכלל ובאל בורג' בפרט נתפש על ידי הפיקוד הבריטי כקרב של מעטים מול רבים. גלאב פחה, מפקד הלגיון, כותב כי מפקד חטיבה 3 אשטון הורה לסגת מאל בורג' כיוון שלא היו ברשותו די אנשים וכי הלגיון לחם נגד כוחות עדיפים עליו בהרבה. גלאב איננו מדייק בלשון המעטה, סביר להניח שבכך הוא מתרץ את כשלון הקרב. הנתונים מצביעים על כך שההסתערות של גדוד 2 הירדני (16 ביולי 1948) רוכזה כולה על חיילי פלוגה ג' באל בורג' בלא להתפצל על ביר מעין. הגדוד הסתער בכוחות עדיפים עד פי שלושה. חלק מהפיקוד הערבי סבר שאשטון הורה לסגת מוקדם מידי ולא ניצל את המוטיבציה של החיילים להמשך ההסתערות. הפיקוד הבריטי ראה את הקרב על אל בורג' כקרב של גבורה והקרבה כפי שתיאר זאת בדוח אחד הקצינים, כנראה המג"ד סלייד. להערכתו היה זה קרב בעל דמיון רב למאפייני הקרבות בחזית אירופה במלחמת העולם השנייה. פלוגות החי"ר של הלגיון התקדמו תחת אש כבידה ומדויקת ממרחק של ק"מ בערך ועד לפאתי אל בורג' כשהגיעו למרחק של 20 – 50 מטר מהעמדות הישראליות הסתערו וספגו אבידות כבידות. דגש מיוחד ניתן לסיפורו של המ"פ חמדן צביח כדוגמא לגבורה ודביקות במשימה. למרות המגמה להאדיר את הקרב בשל כישלונו, כל העדויות מצביעות שאכן היה כאן קרב גבורה של הלגיון. חרף הכישלון בקרב הייתה ללגיון הצלחה במערכה. הסיבה לכך, הוא ריכז את כוחותיו בגזרה מצומצמת להגנת לטרון ובית-סירא עד הפסקת האש בפועל ב-19 ביולי. בכך הכשיל את החלק השני של מבצע דניי שכלל בנוסף לטרון את כיבוש רמאללה. בעקבות כך מנע את נפילתה של ירושלים המזרחית ובה הרובע היהודי שנותר בידיו.

**נס פח השמן בימים ההם ושינוי האקלים בימינו:
חנוכה ואקואקטואליה**

פרופ' אלון טל
החוג לאקולוגיה מדברית, אוניברסיטת בן-גוריון
ובית הכנסת שלהבת המכבים, מודיעין

חנוכה חוגג בין היתר את הנס שנבע מן הניצול היעיל של כד השמן האגדי בבית המקדש אשר סיפק שמונה ימי אור לאבותינו, המנצחים החשמונאים המהוללים. אגדה זו צריכה לקבל משמעות נוספת בימים אלה, כאשר העולם כולו מתייצב מול האתגר של מניעת שינוי האקלים שחל בעקבות פעילות מזהמת של בני האדם. פליטות של גזי חממה גורמות לעליה בריכוזי דו תחמוצת החמצן ועוד גזים אחרים באטמוספירה, דבר שמעלה בהדרגה את הטמפרטורות על פני כדור הארץ עם השלכות אקולוגיות מחרידות. ההרצאה תיתן עדכון בדבר המצב האקלימי לכדור הארץ לאור הממצאים החדשים שבידינו. בזמן שכ-25% של ניצול האנרגיה במדינות מערביות הולך לתאורה, חשוב בישראל למנף את אגדת החג כדי לעלות את מודעות הציבור (ילדים כמבוגרים) לחשיבות של שימור אנרגיה. המסר הבסיסי של החג הוא שנסים יכולים לקרוא כאשר האדם נאלץ לחסוך במשאבי טבע ומקורות אנרגיה. כמו כן, לקחי חנוכה כוללים את הניצחון של השאיפות הרוחניות של היהודים על החומרנות היוונית. כאשר אנו בוחנים את תרבות הצריכה אשר מכתיבה את אורך החיים ודפוסי השימוש באנרגיה בישראל היום, ניתן להגיע למסקנה כי דרוש מרד נוסף נגד התרבות זרה השולטת בארצנו. ההרצאה תזכיר גם מספר צעדים פרקטים שניתן לבצע כדי להקטין את פליטות האישיות של כל אחד ואחד מאיתנו (מה כל שכן גורם ציבורי כמו עיריית מודיעין) כדי להפחית ב"גזי החממה" הנפלטים לאטמוספירה ובד בבד ולהתחבר למסורת היהודית העתיקה והנהדרת המעלה על נס את חג האורים החסכוני.

עקרונות תכנון העיר מודיעין המודרנית

אדריכל מירון כהן, משרד אדריכלים משה ספדיה

מבוא:

המבנה של עיר הוא ביטוי ארגון של מערכות התנועה, התחבורה ומערך שימושי הקרקע והמוסדות שבה, כאשר כל אלה מותאמות לטופוגרפיה ולמבנה הפיזי הקיים בשטח. ההתאמה הזו נעשית באמצעות תכנון. התכנון הוא ביטוי תרבותי של היכולות של כל האנשים העוסקים בבניית העיר החדשה. תכנון עיר חדשה, מעצם מורכבותו, הוא מהגבוהים שבתהליכי החשיבה היצירתית. לאורך כל ההיסטוריה של התרבות האנושית הערים היוו ביטוי עליון של היכולות הטכניות והשאיפות הרוחניות של העמים.

בשנת 1988 התחיל תהליך תכנון של העיר בשני מסלולים מקבילים: לימוד היסטורי של ערים עתיקות וחדשות ולימוד המרחב הפיזי הספציפי של אזור מודיעין.

רקע:

המיקום המיוחד של מודיעין בגיאוגרפיה של ארץ ישראל הוא שקבע הרבה מאוד מתכונותיה של העיר. המיקום המיוחד הוא זה שאיפשר את הקמת העיר מלכתחילה.

כאשר ממשלת ישראל הבינה, בשנות השמונים של המאה הקודמת, שמצוקת קרקעות מתוכננת למגורים הופכת לעול מכביד יותר ויותר על הצמיחה הכלכלית של המדינה, היה ברור שהפעם בניגוד לעבר, יש לפתור את הבעיה לא על ידי בנית ערי פריפריה הסובלות מריחוק ומהמרכז, ממקורות פרנסה ותעסוקה, אלא להיפך, יש לספק פתרונות דיור בתוך אזורי הביקוש העיקריים.

אזור מודיעין, באמצע הדרך בין ירושלים ותל אביב ונגיש לשניהם, היה שטח ריק לאחר מלחמת העצמאות ושימש כשטח אימונים של הצבא, הבעלות על הקרקע הייתה של המדינה. הרעיון של הפיתוח האזורי היה קיים משנות השישים בוועדות התכנון העליונות של המדינה וגלי עלייה מאסיביים עמדו בפתח.

הקרבה לאזורי התעסוקה ומרכזי השלטון הבטיחו ביקושים חזקים להתיישבות במקום וקשרים תחבורתיים נוחים יחסית ובמקביל הכתיבו אופי פרברי לעיר הצעירה בשלביה הראשונים.

היה ברור שיש למצוא דרך לפיתוח מקביל של מגורים, אמצעי תחבורה, תעסוקה ומסחר בסיכרוניזציה ובתזמון כזה שלא יוצרו פערים גדולים מדי בין ביקושים, דרישות וציפיות של האוכלוסייה ובין מה שניתן לבנות בפועל בכל שלב ושלב. היה צורך לפתור את הסתירה לכאורה בין האופי הפרברי הראשוני הזה ובין הצורך ליצור עיר קומפקטית ואורבאנית.

הרצון להקים עיר נורמאלית כזו נבע הן מהצורך לניצולת גבוהה של עתודות קרקע במדינה צפופה כישראל והצורך לניצולת גבוהה של תשתיות יקרות הפוגעות גם הן בסביבה והן מההבנה שסביבה אורבאנית יעילה היא מטיבעה תרבותית ואקולוגית. מצד שני היה ברור שהמשיכה הראשונית של העיר לאוכלוסיה החזקה הנחוצה לה, תהיה כרוכה באיכות חיים הנובעת מסביבה נאה.

מצב עניינים זה היווה פרוגרמה בסיסית ראשונית לעיר שהכתיבה את הרצון לתכנון רגיש ויעיל שעומד על שתי רגליים: האחת, מחקר והבנה מעמיקה של הלקחים שנלמדו מבניית ערים חדשות בארץ ובעולם וכן הבנת קסמן של ערים היסטוריות באזור והשנייה: לימוד מעמיק של הטופוגרפיה והנוף הספציפיים של האזור מבחינת ערכי טבע, טופוגרפיה ואקלים.

ערים היסטוריות, ערים חדשות

לא תמיד התפתחו ערים בצורה אורגנית מתוך גרעין ההתיישבות המקורי. לעיתים קרובות במעבר ממבנה של כפר למבנה של עיר היה צורך בהתנתקות מהמבנה הגרעיני שכבר לא יכול היה לספק צרכים של עיר גדולה יותר שלוקחת על עצמה תפקידים חדשים של התארגנות התיישבותית, שלטונית, צבאית, מסחרית, דתית וכיו"ב.

הצורך "לעשות סדר" ניכר בערים היסטוריות ברחבי העולם: מסין, דרך יוון העתיקה ועד מקסיקו. סדר זה התבטא לעיתים קרובות ברשת רחובות מסודר ובהתייחסות ספציפית למיקום מבנים בעלי חשיבות מיוחדת במערכת. דוגמא מקומית בולטת היא תכנית מדבא של ירושלים עם שדרותיה המרכזיות הקארדו והדקומנוס. העיר השדרתית היה למודל מועדף של מבנה העיר הרומית. השדרות הראשיות היו הרחובות הטקסיים הראשיים. שירותי מסחר, ממשל, דת ותרבות, אורגנו לאורך המערכת השדרתית. רשת משנית של רחובות מגורים ומלאכה נמשכו החוצה מתוך השדרות ברשת שתי וערב.

מבנה זה סיפק את הצרכים הבסיסיים של תושבי העיר, מבקריה ומשתמשיה: מערכת תנועה ברורה, זיהוי מוקדים אזרחיים ודתיים, התמצאות, הירארכיה וקנה מידה המתאים את יחס האתר לפעילויות הקהילתיות השומות, כגון פעילויות כלכליות, פעילויות טקסיות, פעילויות של זמן, פנאי וכיוצא בזה. זוהי מערכת שאורגת את המרקם של העיר לישות אחת מובנית ונתפסת.

ערים רבות סביב העולם נבנו בצורה כמעט טהורה של "גריד", כלומר רשת של רחובות ומעברים באריג שתי וערב, לעיתים בצורה אורתוגונאלית כלומר ישרת זווית לגמרי, אם התנאים הטופוגרפיים איפשרו התוויה כזו, או בצורה של רשת מעוותת על פי שיפועי הקרקע ומצבי קצה כגון קו מים, צוקים ועמקים. ערים כאלה ניתן למצוא גם בעולם העתיק וגם בעולם המודרני כאשר הדוגמא הבולטת לכך היא כמובן ניו-יורק.

מערכת זו יצרה תחושה של מקום המבוסס על סדר מוכר המאפשר התפתחות חיי קהילה עירוניים.

אילו מרכיבים אנו מחפשים בעיר? אנו מחפשים את הרחוב הרגיל שגרים לאורכו, כלומר את רחובות דיור, ואת הרחוב המיוחד ואת הככר. לרחוב המיוחד אנו יודעים שיש כיוון ושהו מגיע למקום מיוחד, שונה, ושיש לאורכו מבנים מיוחדים. אנו מחפשים התמצאות והגיון, אנו מחפשים מוקדים מקומיים ומרכז ראשי. אנו מצפים להמשכיות במרקם שמתבססת על עקביות מסוימת של הקשר בין העיר לסביבתה ולנתונים הטבעיים שלה. אנו מצפים למצוא שימושים עירוניים ותפקודים קהילתיים שונים לפי מיקומם בעיר בצורה נסיבתית ולא מקרית. אנו יודעים שניתן להשיג את הדברים האלו במודלים של העיר השדרתית הקלאסית המבוססת על השדרה, הככר ורשת רחובות ומעברים המשכיים.

מודלים בדוקים ואהודים אלה נתגלו כמאפשרים את קיום העיר התרבותית עם אחידות מבנית עשירה המשמשת רקע לאלמנטים בעלי חשיבות מיוחדת, בהירות, המשכיות של קו וצורה, כיווניות, קצב שמתבטא במרחקי הליכה הגיוניים, הירארכיה, נקודות ציון, מוקדי הזדהות, תיחום ובידול של אזורים וכל מה שנחוץ לאדם המתגורר בעיר או המבקר בה בכדי לאפשר לו לתפקד בה ולהרכיב בעיני רוחו תדמית של עיר מיוחדת, מבחינת השלם גדול מסך כל מרכיביו.

אנו נראה שהמטרה התכנונית הראשונה של מודיעין היא יצירת ההמשכיות האורבאנית הרצויה למרות המבנה ההררי של העיר. ההישג את תכנון העיר מודיעין נמדד דווקא בניצול המבנה המפוצל של הטופוגרפיה לצורך יצירת אותו אריג אורבאני המשכי ונהיר לכל, שיאפשר את התפתחותן של התכונות של עיר שדרתית קלאסית, תוך מתן פתרונות תחבורתיים מודרניים לתושבים.

שימור ופיתוח אתרי העתיקות בעיר מודיעין:

השלם גדול מסך מרכיביו

ד"ר יובל גדות, היברו יוניון קולג'

גבעות מודיעין משמשות מזה אלפי שנים מקום חיים עבור בני אדם. העקבות שהותירו תושבי האזור ניכרים בכל פינה. החל מחורבות גדולות ובהן שרידי יישוב

מפרקי זמן שונים, דרך בתי חווה בודדים, מתקנים חצובים בסלע לייצור מוצרי חקלאות או לקברים, עבור בדרכים עתיקות ועד למקומות חנייה זמניים. בתכנון העיר סומנו אתרי היישוב הגדולים והושארו מחוץ לתכנית הפיתוח בכדי למונע פגיעה בהם. ביתר האזורים מנהלת רשות העתיקות על-פי חוק חפירות הצלה המסתיימות על-פי רוב בהחלטה לאפשר הרס העתיקות למען פיתוח. התוצאה עצובה: בעוד אתרי העתיקות הגדולים נותרים ללא תכנית שימור ושיקום והופכים בהדרגה לשטחי בור ולמפגעים סביבתיים, האתרים הקטנים יותר, למרות מחאות חלק מהתושבים, נעלמים תחת דחפורי הפיתוח. כיום, עשר שנים מראשית האכלוס העיר, ועל אף מאות החפירות הארכיאולוגיות, לא נמצא ולו מקום אחד בו שולבה מורשת העבר בתוך המרקם העירוני החדש.

דומה כי אחת הסיבות לכישלון בשימור מורשת העבר נעוץ בגישה המביטה על כל אתר בפני עצמו. תחת גישה כזו קשה מאוד לשכנע למה יש לשמר למשל גם מתקנים חקלאיים קטנים או קטעי דרך. בהרצאה אציע להתבונן בכל אתרי העתיקות מהקטן ביותר ועד לגדול כמכלול אחד רחב המספר את סיפורם של תושבי העבר. התייחסות כזו תאפשר להבין את חשיבות השימור של בית בד, גת וקיר טראסה כאותיות קטנות שביחד יוצרות מילים המתקשרות לבסוף למשפט רב משמעות בנוף.

בעקבות הקברים האבודים

פרופ' יאיר פרג ז"ל

מיתוס אדיר הותירו אחריהם המכבים בהיסטוריה היהודית: מעטים מול רבים, נס כד השמן, מי לה' אליי. בכל שנה המתעורר המיתוס בכל רחבי העולם בדמות של חג אהוב שיש בו מאות חנוכיות, נרות, סופגניות ולביבות, ואין בו איסורים. מודיעין החדשה קמה על מיקומה המשוער של מודיעין ההיסטורית, ורק את קברות המכבים שאולי נמצאים לא הרחק משם, אופף ענן סמיך של מסתורין, שחכה ואי ודאות.

"ישמעון העביר את עצמות אחיו (יונתן) וטמן אותן במודיעין מולדתו, שמעון בנה גם מצבה גדולה מאוד לאביו ואחיו משיש לבן ומשופה, והעלה אותה לגובה רב, נראה למרחוק, ובנה סביבה סטווים והקים עמודים חצובה מאבן אחת (מונוליטים), חפץ מרהיב עין: נוסף על כך בנה שבע שפירמידות להוריו ואחיו, אחת לכל אחד, עשויות להפילא בגודלן ויופיין, והן נשתמרו עד עצם היום הזה" (יוספוס פלביוס, קדמוניות היהודים, ספר י"ג, 211).

מעבר למיתוס, ההיסטוריונים מייחסים חשיבות רבה לקיומם של המכבים: בין השאר, הם רואים בהם אחראים לאי הפיכתו של עם ישראל לעוד עם פגני אבוד, שהשיג את שחרורו הלאומי על ידי לוחמת גרילה מתוחכמת וייחודית, גם בעולם (Martyrdom) הנוצרי נערצים המכבים כסמל להקרבה עצמית על קידוש השם (סמל לניצחון האמונה באל אחד וסמל לניצחון הרוח על החומר. במאות הקודמות הלהיב תיאורו המפואר של מבנה קברי המכבים את דמיונם של חוקרי ארץ ישראל ואוהביה, דווקא עם חזרתו של עם ישראל לארצו, מסתבר, הפכה ההתלהבות הזאת לנחלתם של ארכאולוגים אחדים וחוקרים המשוגעים לדבר.

באמצע המאה המקודמת החלו ארכאולוגים צרפתיים וכן חוקרי ארץ ישראל (PEF) Palestine Exploration Fund בריטיים שהשתייכו לקרן לחקירת פלסטינה, ה - בחיפוש אחר מודיעין הקדומה ובפרט אחר קרבות המכים. לא ברור באילו Fund מקורות השתמשו במחקרים, אך כאלה לא חסרים, על פי ספר המקבים (המילה: "מקבים" נכתב כך במקור) מודיעין נמצאת בכניסה לארץ יהודה, על גבעה רמה הנשקפת לבאים מן הים (חוף יפו). על הגבעה עמד מבנה הקברים המפואר של משפחת החשמונאים, ועליו שבע פירמידות שבנה שמעון להוריו ולאחיו. במשנה ובתלמוד מתוארת מודיעין כיושבת ליד דרך עולי הרגל לירושלים, מרחק יום הליכה מירושלים, בספרו של אשתורי הפרחי, הגיאוגרף הראשון של ארץ ישראל שחי במאה ה - 14, כתוב: "מודיעים הנזכר סמוך לירושלים... וקורין לה מידעה", ואילו סנט הירונימוס, פילוסוף וקדוש נוצרי שחי בארץ ישראל במאה הרביעית, כותב: "מודיעים, כפר אצל לוד, משם היו המקבים..."

הנוצרים, בעיקר, הרבו לייחס למודיעין מיקומים שונים: קסטל, צובא, עפרה, תקוע, לטרון, תל גזר, אל קובב (משמראילון) ועוד. אולם, התיאורים במסורות שלנו ואצל הירונימוס שוללים את ארבעת הראשונים, ואילו לטרון היא אמאוס המוזכרת בספר המקבים כמקום אחר.

באשר לתל גזר, כעת כבר ידוע שזוהי גזר, והתיאור הגרפי במפת מידבא מוציא מכלל אפשרות את כל המקומות, למעט יישוב אחד בחבל מודיעין של היום. במפת מידבא, פסיפס מהמאה השישית שנחשף בעבר הירדן, מתוארת מפת הארץ ובמרכזה ירושלים בהגדלה. במפה מצייגנים גם את "מודיתא, היא מודיעין, ממנה באו המקבים", והיא ממוקמת בין בית חורון ולוד.

ראשון החופרים באתר קברות המקבים היה הארכאולוג המרפתי גירן. בסוף שנות ה - 60 של המאה הקודמת חיפש גירן לשווא את מודיעין בלטרון ובתל גזר. כשנואש

חזר לפריז, ויום אחד התגלגל לידיו במקרה העיתון "לה-מונד", בכתבה שעסקה במסעו של הכומר עמנואל פונר בארץ הקודש, סופר על היתקלותו בכפר אל-מידיה, בדרכו ללוד. פונר דיווח על חורבות שהיו לדעתו חורבות העיר הקדומה מודיעין, וזאת לפי הדמיון הרב שמצא בין השמות אל מידיה ומודיעין, וכן בשלהעובדה שהכפר היה מרוחק מלוד מהלך שעתיים בלבד. בנוסף, פירוש השם "אל מידיה", הוא "מודיעים". ידיעה זו הלהיבה את גירן, ובשנת 1870 חזר לפלשתינה במטרה למצוא את מודיעין וקברות המכבים שבה, ולחפור אותם.

, והלך PEF שנה לפני ביקורו הראשון של גירן שמע על אל-מידיה חוקר מטעם ה – לנסות את מזלו בשטח. זקן ערבי שעצר כדי לשאול על הדרך, העמיד אותו על טעותו. הכפר שחיפש היה חדש יחסית, כך אמר הזקן, נוסד על ידי כפריים שבאו לכאן מהגליל במאה ה – 18 ונקרא בתחילה אל-מיניה. אל-מידיה לא היתה אלא חורבת אל-מידיה ליד נחל מודיעין, כקילומטר מערבה מאותו מקום. בשטח התברר גם שהכפר אל-מידיה של ימינו מצוי בכלל בעברו השני של נחל מודיעין, ועל פי תוואי הדרך מן הסתם לא ייתכן שהדרך הראשית לירושלים ירדה ועלתה בערוץ העמוק של הנחל פעמיים. הזקן הצביע לכיוון מעלה הגבעה והוסיף שיש שם אתר שנקרא "קבור אל יהוד", ואולי אלה הם קברות המכבים שחיפש. החוקר התלהב מאוד, כי לא הכיר בארץ אף מקום הנקרא "קבור אל יהוד" – דבר המצביע כי המדובר בוודאי בקבר יהודי חשוב במיוחד – ואם זהו המקום, מובן שאלו הם קברות המכבים. מיהר הדוקטור לעבור את הערוץ, נתקבל בכוכי קבורה מרשימים, 20 במספר, והחליט שמצא את מבוקשו, את העובדה שהיו שם 20 קברים ולא שבעה כמספרם של בני המשפחה, הוא הסביר בהשערה כשנראה צאצאיה של משפחת החשמונאים ביקשו להיקבר עם גם הם ליד מייסדי השושלת המיתולוגיים.

גירן, שהיה חוקר בעל ניסיון רב בתחום, שמע את אותו סיפור עם תוספת: קברות ור, אך ליד קברו של השיחי הקדוש אל-חירבאווי. הוא שכר כמה כפריים, והחל לחפור. במרחק כ – 20 מטרים מהקבר התגלו שרידים ברורים של מבנה בנוי אבני 6.5 מטרים גודלו. השרידים העידו על מבנה מפואר עם כניסות Xגזית גדולות, 25 לשישה כוכי קבורה, כאשר המזרחי שבהם כפול כלומר, סך הכול שבעה. אמנם עצמות אדם לא נמצאו בקבר (לפי המסורת הן הועברו לבזיליקה באנטיוכיה שבסוריה – שטח שכיום שייך לטורקיה), אבל בדיוק כמתואר אצל פלביוס, ליד הפתחים ניצבו עמודים מונוליטיים וקירות חצובים באבן חלקה. עוד נמצאו באתר שרידי חצר גדולה (סטיו), ולהתלהבות מיוחדת זכתה אבן מרובעת ושטוחה, שבצדה 2 מטרים. גירן הביא לעזרתו אדריכל Xהעליון היה חצוב שקע רבוע במידות 2

מומחה למבנים עתיקים. האדריכל הכין סקיצות מרשימות, וקבע שהאבן המיוחדת הזאת היתה בסיס לפירמידה, והונחה על גגה של כל יחידת קבר. לפי הבסיס הוא אמד את גובהה של הפירמידה בכ-חמישה מטרים.

החוקר הבריטי קונדר שהגיע שנים אחדות אחרי גירן, הכין על פי הממצאים בשטח סרטוט ובו ממש רקונסטרוקציה של המבנה. הסרטוט הזה צונזר על ידי ה – משום שהוא פשוט לא התאים לתיאור של ארכאולוג נוסף, הכומר הצרפתי PEF קלרמונט גאנו. קלרמונט גאנו נחשב לארכיאולוג חשוב ואמין, ואף התפרסם כשחשף ממצאים ארכאולוגיים מזויפים. אולם כנוצרי אדוק, הוא דאג לפאר את שמה של הנצרות בכל מקום שהגיע אליו, ולא אחת עשה זאת בעזרת ממצאים שהשיג. במבנה שיח' אל-חירבאווי הוא מצא לדבריו מוזיקאה שבה מצויר צלב גדול וטען שהמבנה הוא ביזנטי נוצרי, ועוד קבע כי הוא איננו חד תקופתי. בכוח סמכותו למנוע את פרסום הסרטוט של קונדר. PEF המקצועית הוא השפיע על חוקרי ה –

אולם המכה הסופית לתאוריה של גירן וחבריו, באה דווקא מעודף התלהבות ציונית. בסוף המאה הקודמת, קמה באנגליה אגודה שנקראה "המכבים הקדמונים" ובראשה עמד הרבט בנטוויץ', עורך דין ידוע וממנהיגי הציונות באנגליה. במאמרים ונאומים חוצבי להבות, כדרך הימים ההם, קרא לעם ישראל לשוב וליישב את ארצו ולהפריח מחדש את תפארת האבות. בגאולת מודיעין ובהקמת עיר מודרנית על חורבותיה ראה בנטוויץ' מבצע חשוב ביותר. קונדר, שהיה לציוני נלהב, בא לעזרתו וסיפר לו את כל המוצאות אותו בחורבת אל-מידיה ואת אכזבתו בעקבות PEF פסילת המקום על ידי קלרמונט-גאנו. בנטוויץ' התלהב, ובעזרת ארכאולוג ה – ששמע גם הוא את הסיפור ותרם מכספו, שבמתחם אל-מידיה. בנוסף, יצא בנטוויץ' בסדרת הרצאות ואף כתב ספר בנשוא, במטרה מוצהרת להפוך את אל-מידיה למודיעין העברית החדשה. אם טעה בתום לב או היה לפוליטקאי מעגל פינות – קברות המכבים, בכל אופן, לא שם היו.

בשנת 1908 שוב התעוררה תעלומת הקברים. הפעם, היו אלה תלמידי גימנסיה הרצליה שיצאו בעקבותיהם. הם פנו מבן שמן מזרחה, הגיעו ל – 20 הקברים החצובים בסלעוהמכונים "קבור אל יהוד", והיו משוכנעים שמצאו את מבוקשם. מאז השתמרה מסורת של עלייה לקברי המכבים במקום זה, הכוללת את הדלקת הלפיד בחנוכה, ולאחרונה, גם את נקודת ההתחלה של מירוץ הלפיד במכבייה. תלמידי גימנסיה הרצליה לא ידעו שטעו רק בכ – 500 מטרים משם במעלה הגבעה. המבנה המתואר אצל פלביוס ובספר המקבים, היה מצוי במקום שנקרא אז שיח'

אל-חירבאווי, וכיום חורבת הגרדי. מסע התלמידים אולי לא היה הראשון שהגיע למקום, אך מסיבה לא ברורה היה זה האירוע האחרון של התחקות אחר קברות המכבים האמיתיים.

כיום ברור כי הארכיאולוגים במאה הקודמת חפרו בחורבת הגרדי: הם מציינים בפירוש כי חפרו ליד שיחי אל-חירבאווי, תיארו את מיקומו כקילומטר מערבה מהכפר אל-מידיה ומעבר לערוץ נחל מודיעין, ואף השאירו מפות מפורטות. הגיאוגרף זהר ברעם והארכיאולוג – עיתונאי צבי אילן ערכו חפירות ומדידות מדויקות, ועל פי הכיוונים במפות וגדל שרידי המבנה הם קבעו מעל לכל פסק שכאן אכן היה המוזולאום שחפרו גירן וחבריו. פרופסור מיכאל אבי יונה ז"ל, מגדולי חוקרי ארץ ישראל ובר סמכא בזיהוי אתרים הסטוריים, קבע גם הוא במחקריו שהשרידים במקום מתאימים לתיאור במקורות. תמיכה לכך באה לאחרונה גם PEF מד"ר שמעון גיבסון מרשות העתיקות, שערך מחקר מעמיק על פיעלות ה – הצהרתו הנחרצת של קלמונט גאנו, המכחישה את האפשרות שהמקום היה קבר המכבים, ניתנת לסתירה. הוא לא ידע לתארך לפי חרסים, כך מסתבר, ובמקום נמצאו לאחרונה לא מעט חרסים מתקופת החשמונאים. הוא גם לא היה בקיא בנושא הבנייה הרב שכבתית, ודווקא הנוצרים שפיאר כל כך בכתביו ושאימצו את המכבים כגיבורים, בנו על המקום בשיטה זו מבנה אחר (מנזר ככל הנראה).

עוד התברר כי הצלב שמצא קלרמונט גאנו איננו ביזנטי כי אם צלבני, והוא מדגיש את רב השכבתית של המבנה. והעיקר, השם אל-מידיה מצוין כי זוהי מידעה שהשכיר אשתורי הפרחי, והשם "קבור אל יהוד" מיוחס אף הוא לבמהנ זה ולא לכוכים הנקראים "קברות המכבים" (המקומיים כנראה לא ייחסו חשיבות רבה לכוכים אלה, שמאות כמותם פזורים בכל האזור). גם קונדר מדגיש זאת בתיאורו.

את ועוד, בחפירות הצלה שנעשו על הגבעה מטעם האוניברסיטה העברית, נמצאו שרידי כפר מתקופת בית ראשון ובית שני, כולל מקווה משומר היטב.

אפשר לסכם, אפוא, כי ליד גבעת חורבת אל-מידיה נחשף הכפר מודיעין שהטביע את חותמו על ההיסטוריה האנושית, והשרידים שבפסגת הגבעה הם קרוב לוודאי שרידי המוזולאום של גיבורי האומה – המכבים. בנובמבר 1995, בגבעת מודיעין העתיקה, נחשפה מערת קבורה מפוארת מתקופת בית שני, ובה 20 גלוסקמאות עם שמות עבריים ועל אחת מהן אף כתוב "חשמנ". משום שכבר היה מוסכם שקברות המכבים נחשפו ליד אל – מידיה במאה הקודמת, ושלדי המכבים עצמם קבורים באנטיוכיה, נפלה מבוכה בקרב הגופים העוסקים בנושא ושיתקה את העבודות

באזור. המערה, אף על פי ששוקמה, נותרה בשיממונה והתגלגלה אל בין הכיסאות (או ליתר דיוק, לשוליו הסואנים של כביש בן שמן).

חמור מכך, עתידם של השני האתרים הללו לוט בערפל כבד. אם קיימת סברה שהמערה היא במקום הנכון, הרי שהיא עדיין לא נחקרה לעומק, ואף לא נעשה דבר כדי להרחיקה מעשן המכונניות ושודדי העתיקות, ואם אזור גבעת "קברות המכבים" (אל-מידיה) היא היא מודיעין העתיקה – גם אם לא הוכח הדבר סופית והוא רק בגדר האפשרות הסבירה ביותר – כיצד ייתכן שבאמצע גבעה זו מתוכנן לעבור הכביש המהיר (מספר 45) לירושלים, מחלף חדש עומד להיסלל, ואולי גם תונח מסילה ותקום תחנת רכבת?

רשות העתיקות הוציאה מכתב ובו היא מתייחסת אל תכניות הסלילה (שאושרו עקרונית כבר לפני כעשר שנים): "הרשות אוסרת ותאסור סלילת כביש 45 ומסילת ברזל", ודורשת "למצוא מבחינה תכנונית חלופות לביצוע העבודות המבוקשות מחוץ לתחום האתרים המוכרזים כחוק". יש לקוות שעכשיו, כשהציבור וכן הרשויות מודעים לחשיבותם של האתרים, אולי הם יוכזרו כנכסים לאומיים מטופחים כראוי.

יהיה זה עצוב מאוד אם יום אחד יישאר שלט המורה אל קברות המכבים, ומאחוריו רק כביש מהיר לירושלים.

פרופ' יאיר פרג ז"ל

תרפ"ט-תשס"א

